

KRZYSZTOF TUNIA

CMENTARZYSKO KULTURY CERAMIKI SZNUROWEJ W KONIUSZY, WOJ. KRAKÓW

Jednym z zadań kompleksowych studiów nad prahistorycznym osadnictwem wyżyn lessowych zachodniej Małopolski, prowadzonych przez Zakład Archeologii Małopolski IHKM PAN w Krakowie, jest rejestracja oraz prace wykopaliskowe w obrębie kurhanów tego obszaru. W ich ramach przeprowadzono w latach 1974-1976 z funduszków Komisji Archeologicznej krakowskiego oddziału PAN badania cmentarzyska kultury ceramiki sznurowej w Koniuszy, gm. loco, woj. Kraków. Były one kontynuacją prac prowadzonych tam w latach 1971-1972, podczas których wyeksplorowano przypadkowo odkryty grób wspomnianej kultury¹.

Stanowisko będące przedmiotem opracowania znajduje się w obrębie wierzchowinowej, bezwodnej partii wysoczyzny prawobrzeża Szreniawy, zajmując czołową partię lokalnego cypla terenu kulminującego kilkaset metrów na wschód od niego (ryc. 1). Deniwelacja stanowiska względem doliny Szreniawy wynosi 105 m, wysokość bezwzględna — 315 m n.p.m. stanowi o tym, iż jego rejon jest jednym z najwyższych wzniesień Działów Proszowskich.

W trakcie badań wykopaliskowych zlokalizowano pozostałości kurhanu, kilku grobów niszowych i jamowych kultury ceramiki sznurowej oraz paru obiektów o nieokreślonym charakterze i chronologii (ryc. 2)*.

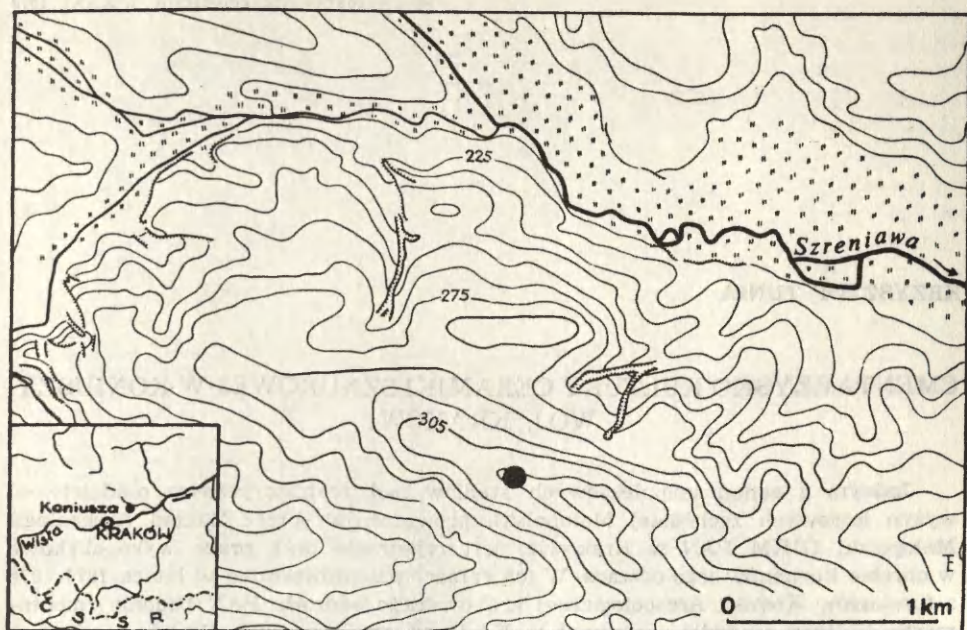
1. OPIS ZNALEZISK

W warstwie gleby w obrębie wykopów został luźno znaleziony rdzeń oraz kilkanaście odłupków i wiórów z krzemienia jurajskiego. Natrafiono tam także na kilka skorup (kultura ceramiki sznurowej, kultura trzciniecka) oraz fragment kubka zdobionego ornamentem linii rytych (ryc. 18 f). Cechy technologiczne sugerują możliwość odniesienia go do początków epoki brązu. Tak też datować można niektóre z wyrobów krzemiennych.

Obiekt 1. Stanowią go pozostałości kurhanu, składające się z jamy grobowej otoczonej rowkiem i szeregiem jam postłupowych (ryc. 2). Całość pokrywał nasyp ziemny o średnicy kilkunastu metrów i wysokości ok. 20 cm, nieco ciemniejszej barwy od otaczającego go terenu. Pod nasypem, stanowiącym obecnie warstwę ziemi ornej,

¹ J. Kruk, *Grób kultury ceramiki sznurowej z Koniuszy, pow. Proszowice*, Spraw. Arch., t. XXV: 1973, s. 61-69. W niniejszym opracowaniu oznaczony jako obiekt 14.

* Już po oddaniu niniejszego opracowania do druku M. Płaszewski dostarczył informacji o zniszczeniu podczas prac budowlanych grobu kultury ceramiki sznurowej, z wyposażenia którego zachowało się tylko jedno naczynie (ryc. 20). Obiekt ten znajdował się kilka metrów na SW od obiektu 14.

Ryc. 1. Koniusza, woj. Kraków. Położenie cmentarzyska kultury ceramiki sznurowej
 Situation of the cemetery of the Corded Ware culture

zachował się pierwotny humus o przeciętnej miąższości 20 cm, posiadający strukturę wzajemnie przeplatających się warstewek kilkucentymetrowej długości o barwach jasno- i ciemnobrunatnej oraz czarnej. Pod nim zalegała warstwa podglebia koloru rdzawego, grubości ok. 20 cm. Wszystkie elementy składające się na obiekt 1 (grób, rowek, jamy posłupowe) przecinały warstwę pierwotnego humusu i podglebia. Na E od kurhanu zaobserwowano w obrębie wykopu pas ziemi o rdzawym zabarwieniu, nieregularnych krawędziach i głębokości ok. 90 cm², będący zapewne śladem po ziemi wybranej na nasyp. Centralną partię kurhanu stanowiła prostokątna jama grobowa o wymiarach 310×150 cm, usytuowana wzdłuż osi N-S. Profil, również w kształcie prostokąta, sięgał głębokości 90 cm. Wypełnisko barwy ciemnoszarej, nieco mniej intensywnej w północnym krańcu. W dolnej części zawierało ono 2 zwęglone fragmenty ziarn zbóż nieokreślonego rodzaju, niewielką ilość bardzo drobnych węgli drzewnych (rozpoznano leszczynę — *Corylus avellana* L.)³ oraz kilka szczątkowo zachowanych kości ludzkich rozmieszczonych bez zachowania porządku anatomicznego, głównie w partii SW. Analiza antropologiczna wykazała, iż należały one do osobnika dorosłego nieokreślonej płci⁴. Kilkanaście centymetrów powyżej poziomu zalegania kości, w północnej części obiektu zlokalizowano drapacz na wiórze z krzemienia czekoladowego (ryc. 18 e), stanowiący bez wątpienia wyposażenie zmarłego. W wypełnisku znaleziono ponadto kilka drobnych, niecharakterystycznych skorup oraz niewielki odłupek z krzemienia jurajskiego. Pochówek centralny otaczał rowek o przeciętnej szerokości 30 cm, tworzący okrąg o średnicy 10 m. W partii NW

² Wszystkie głębokości mierzone od aktualnego poziomu ziemi.

³ Analiza paleobotaniczna wykonana przez doc. dr K. Wasylikową z Instytutu Botaniki PAN w Krakowie. Gatunkowe określenie węgli drzewnych — mgr I. Gluza z Muzeum Archeologicznego w Krakowie.

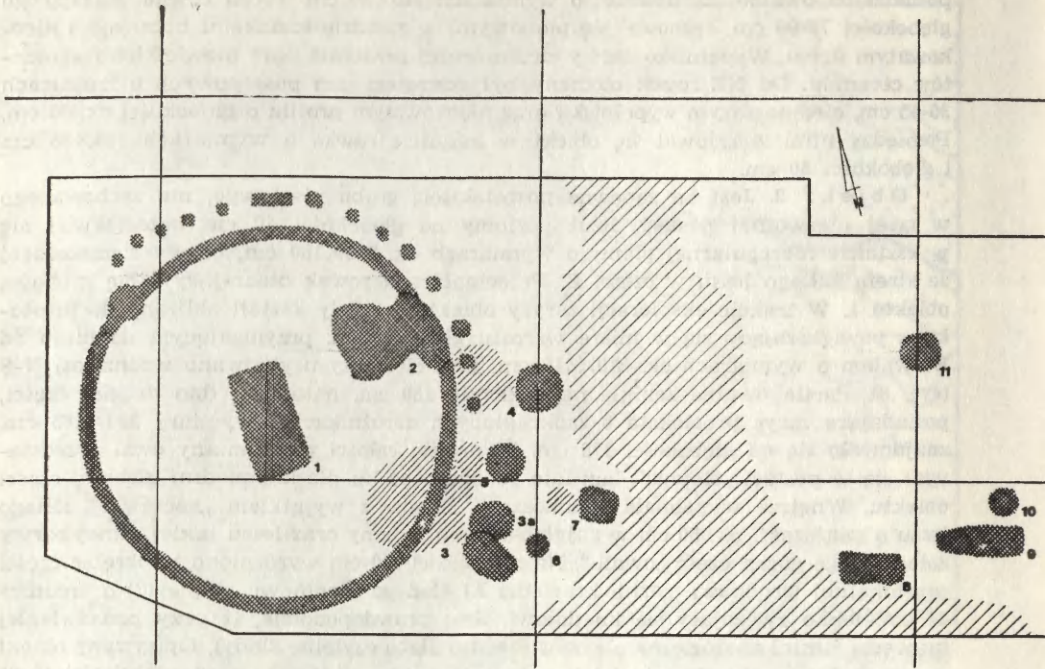
⁴ E. Gleń, *Analiza antropologiczna materiałów kostnych z cmentarzyska kultury ceramiki sznurowej w Koniuszy, woj. Kraków*, w niniejszym tomie Spraw. Arch.

posiadał on owalne „zgrubienie” o wymiarach 110×80 cm. Profil rowka, sięgającego głębokości 70-90 cm, cechował się pionowymi w zasadzie ściankami bocznymi i nieckowatym dnem. Wypełnisko barwy ciemnoszarej zawierało parę niewielkich fragmentów ceramiki. Od NE rowek otoczony był szeregiem jam postłupowych o średnicach 30-45 cm, ciemnoszarym wypełnisku oraz nieckowatym profilu o głębokości ok. 50 cm. Pomędzy nimi znajdował się obiekt w kształcie rowka o wymiarach 105×35 cm i głębokości 50 cm.

Obiekt 2. Jest on zapewne pozostałością grobu niszowego, nie zachowanego w swej pierwotnej postaci. Rzut poziomy na głębokości 40 cm przedstawiał się w kształcie nieregularnej plamy o wymiarach ok. 240×180 cm, barwy ciemnoszarej ze strefą żółtego lessu w części E. Przecinała ona rowek otaczający jamę grobową obiektu 1. W trakcie eksploracji zarysy obiektu przyjęły kształt zbliżony do prostokąta, powiększający się w miarę wzrostu głębokości, z przylegającym do niego od E owalem o wymiarach ok. 210×110 cm. Oba elementy usytuowane wzdłuż osi N-S (ryc. 3). Partia owalna zanikła na poziomie 130 cm, natomiast dno drugiej części, posiadające zarys prostokąta o zaokrąglonych narożnikach i wymiary 250×165 cm, znajdowało się na głębokości 175 cm. W profilu całości wspomniany owal przedstawiał się w postaci „stopnia” łagodnie schodzącego ku płaskiemu dnu głębszej części obiektu. Wnętrze wypełniała ciemnoszara ziemia, z wyjątkiem „soczewki” żółtego lessu o miąższości ok. 50 cm w najgłębszej partii jamy oraz lessu takiej samej barwy zalegającego górną część „owalu”. Na głębokości 140 cm wyróżniono w obrębie części prostokątnej (środkowa partia krawędzi E) ślad po pionowym słupie (?) o średnicy 40 cm, lekko zwężający się ku dołowi. Jest prawdopodobne, iż przy przeciwległej krawędzi istniał analogiczny element (bardzo słabo czytelne ślady). Opisany obiekt zawierał dwa pochówki szkieletowe. Jeden z nich znajdował się na głębokości 40-60 cm pomiędzy partią owalną a prostokątną, w otocze ziemi koloru brunatnego. Spoczywał na lewym boku w pozycji silnie skurczonej (stawy kolanowe na wysokości kręgów piersiowych), głową ku N, twarz skierowana na E. Lewa ręka zgięta w stawie łokciowym, tak iż dłoń znajdowała się w okolicach barku, prawa lekko ugięta i ułożona z tyłu wzdłuż osi tułowia (ryc. 4). Szkielet należał do osobnika płci męskiej, wiek *maturus/senilis*. Bez wyposażenia. Drugi szkielet spoczywał na dnie obiektu, na głębokości 160-175 cm, w warstwie żółtego lessu. Zmarły leżał na wznak, z nogami skurczonymi i zwróconymi stawami kolanowymi na E. Głowa skierowana ku S, twarz na NE. Prawe ramię ułożone wzdłuż osi tułowia, przedramię silnie zgięte w stawie łokciowym leżało równoległe do kości ramieniowej, dłoń spoczywała na prawym barku. Kości lewej ręki, nieco przemieszczone, ułożone były w podobny sposób (ryc. 5). Według danych analizy antropologicznej szkielet należał do osobnika płci męskiej. Wiek *maturus*. Na wyposażenie zmarłego składało się ostrze wykonane na wiórze z krzemienia jurajskiego (ryc. 12 a), fragment walcowatego przedmiotu z wygładzonej kości lub rogu (ryc. 12 c) i odłupek z krzemienia jurajskiego (ryc. 12 b). Ostrze oraz przedmiot z kości lub rogu znajdowały się w części W jamy grobowej na wysokości stóp zmarłego, natomiast odłupek znaleziono wśród kości prawej dłoni. W partii N jamy zlokalizowano fragment kości ciemieniowej i potylicznej świni lub dzika (*Sus sp. juvenilis*)⁵. Z wypełniska o zabarwieniu ciemnoszarym pochodzi ponadto 13 drobnych skorup, fragment spatynowanego wióra, 2 przepalone odłupki krzemienne oraz wiórowiec z krzemienia czekoladowego. Znaleziono tam też pojedynczy fragment kości ludzkiej.

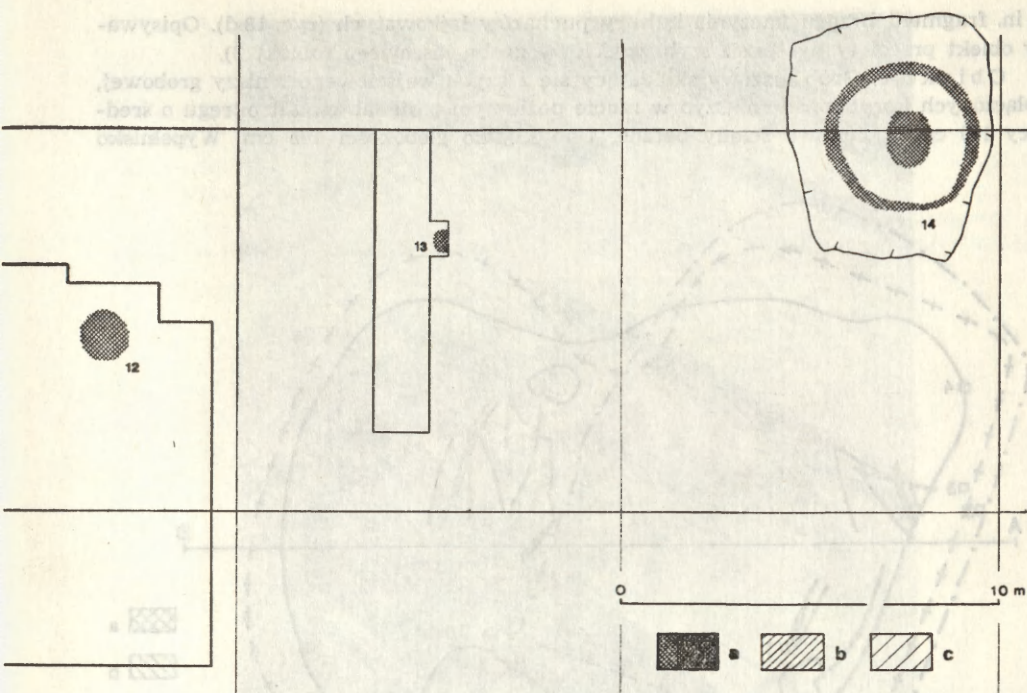
Obiekt 3. Grób niszowy składający się z szybu wejściowego połączonego korytarczykiem z niszą grobową. Szyb wejściowy przecinał starszą od niego jamę, oznaczoną jako obiekt 3 a. W rzucie poziomym posiadał kształt owalu o wymiarach 160×100

⁵ Ekspertyza osteologiczna wykonana przez mgr G. Zakrzewską z Pracowni Archeologicznej IHKM PAN w Igołomi.

Ryc. 2. Koniusza, woj. Kraków. Plan cmentarzyska kultury ceramiki sznurowej:
 a — zarysy obiektów widoczne na poziomie rozpoczęcia eksploracji; b — nisze grobowe; c —
 miejsce wydobywania ziemi na nasyp kurhanu

cm, zorientowanego NW-SE i pionowo opadające ściany boczne. Dno szybu znajdowało się na poziomie 125 cm. Wypełnisko barwy jasnoszarej z plamami żółtego lessu. W części NW odchodził od niego korytarzyk o długości 80 cm, szerokości ok. 60 cm i wysokości 30-35 cm, prowadzący do górnej części niszy grobowej. Nisza, zorientowana NE-SW, posiadała zarys poziomy w postaci owalu o wymiarach 300×250 cm (na poziomie pochówki). Dno jej sięgało głębokości 210 cm. Odczytana z profilu wysokość — 70-90 cm (ryc. 6). Wypełnisko korytarzyka i niszy stanowiła sypka ziemia barwy szarej z niewielką ilością bardzo drobnych węgli drzewnych (rozpoznano dąb — *Quercus sp.*). Znaleziono tu również 5 drobnych, niecharakterystycznych skorup. W obrębie niszy grobowej zaobserwowano na rzutach poziomych warstwy żółtego lessu układające się koncentrycznie w stosunku do wylotu korytarzyka. Na profilu odpowiadały im ukośne przewarstwienia leżące na przedłużeniu jego biegu. Na poziomie 40 cm, od którego rozpoczęto eksplorację obiektu, dokładnie nad niszą grobową znajdowało się zaciemnienie o miąższości ok. 10 cm. W warstwie całkowitego lessu pomiędzy stropem niszy a wspomnianym zaciemnieniem zaobserwowano kilka bardzo cienkich warstewek o ukośnym przebiegu. Dno niszy grobowej zajmował szkielet ułożony na prawym boku w pozycji skurczonej (stawy kolanowe na wysokości miednicy), głową ku SW, twarzą na E. Prawe ramię ułożone wzdłuż osi tułowia, na nim, nieco ukośnie, kości przedramienia. Kości dłoni znajdowały się przy prawym barku. Szczałki lewej kończyny górnej uległy przemieszczeniu. Kość ramieniowa leżała z tyłu szkieletu, prostopadłe do jego osi, a kości przedramienia w okolicy nóg. Kości lewej dłoni na wysokości prawego łokcia (ryc. 7). Szkielet po odsłonięciu posiadał zabarwienie brunatnoczerwone. Płeć — mężczyzna, wiek — *maturus*. Zmarły wyposażony był w bogaty zestaw darów grobowych. Z tyłu szkieletu, na wysokości miednicy, stał

Plan of the cemetery of the Corded Ware culture:

a — outlines of features visible at the level of the commencement of exploration; b — grave niches; c — place where the earth for the mound was taken

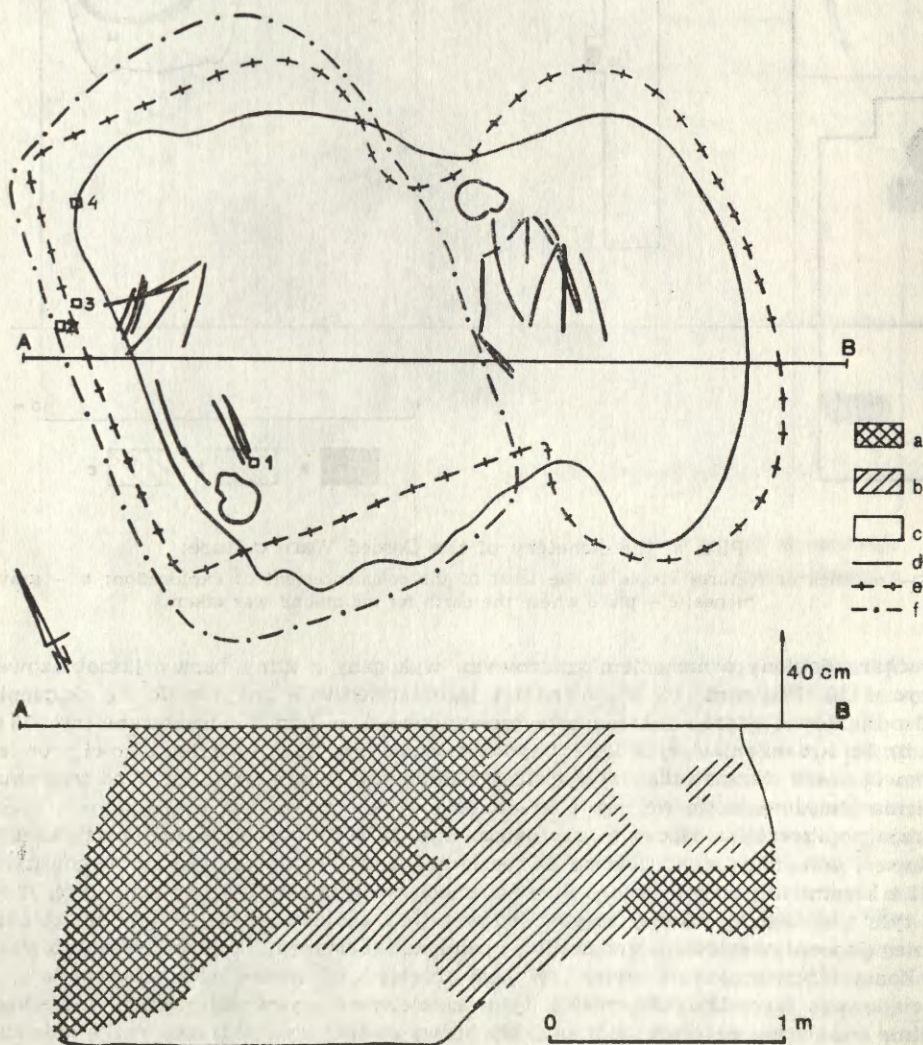
puchar zdobiony ornamentem sznurowym, wykonany z gliny barwy jasnobrazowej (ryc. 13 a). Pod nim i w bezpośrednim jego sąsiedztwie znajdowało się skupienie 41 odłupków i wiórów z krzemienia czekoladowego, w tym 3 retuszowane (ryc. 13 c, g, h). Na krzemieniach tych leżało sztyło kościane (ryc. 13 d) i sztylet z kości promieniowej konia (*Equus caballus*) (ryc. 13 i). Kilkanaście centymetrów na N od tego skupienia znajdowała się siekiera z krzemienia świeciechowskiego o trójkątnym przekroju poprzecznym, gładzona przy ostrzu (ryc. 13 b). W obrębie dolnej partii kręgosłupa i miednicy zlokalizowano 16 bezładnie rozmieszczonych ostrzy sercowatych (12 z krzemienia czekoladowego, 1 ze świeciechowskiego i 3 z jurajskiego?) (ryc. 12 e). Z tyłu zmarłego, w okolicy kręgów lędźwiowych, znajdowało się płytkie zagłębienie dziesięciocentymetrowej średnicy, wypełnione substancją koloru żółtobrazowej o konsystencji proszku i bryłek⁶. W jego obrębie leżał wiórowiec z krzemienia czekoladowego (ryc. 12 d). Również z tyłu szkieletu, na wysokości ramion, znaleziono silnie zniszczony (erozja?) topór ze skały barwy czarnej (ryc. 13 f) oraz rurkę kościaną (ryc. 13 e). Topór, podobnie jak sztylet i siekiere, złożono ostrzami skierowanymi na W. W partii NE niszy grobowej znajdowały się ponadto fragmenty żeber krowy (*Bos taurus*), kość skokowa kozy lub owcy (*Capra sp.* lub *Ovis sp.*) oraz dwie nie zidentyfikowane kości zwierzęce.

Obiekt 3 a. Przedstawiał się na rzutach poziomych w postaci okręgu o średnicy ok. 120 cm. Posiadał nieznacznie rozszerzające się ku dołowi ściany boczne, a dno sięgało głębokości ok. 120 cm. W wypełnisku barwy szarej znaleziono dwie skorupy,

⁶ Zapewne ochra; zob. B. Drobniwicz, *Analiza traseologiczna wyrobów krzemiennych z cmentarzyska kultury sznurowej w Koniuszy, woj. Kraków*, w niniejszym tomie Spraw. Arch.

m. in. fragment brzegu naczyńia kultury pucharów lejkowatych (ryc. 18 d). Opiswany obiekt przecięty był przez szyb wejściowy grobu niszowego (obiekt 3).

Obiekt 4. Grób niszowy składający się z szybu wejściowego i niszy grobowej, połączonych korytarzykiem. Szyb w rzucie poziomym posiadał kształt okręgu o średnicy 110 cm i pionowe ściany boczne. Dno sięgało głębokości 105 cm. Wypełnisko

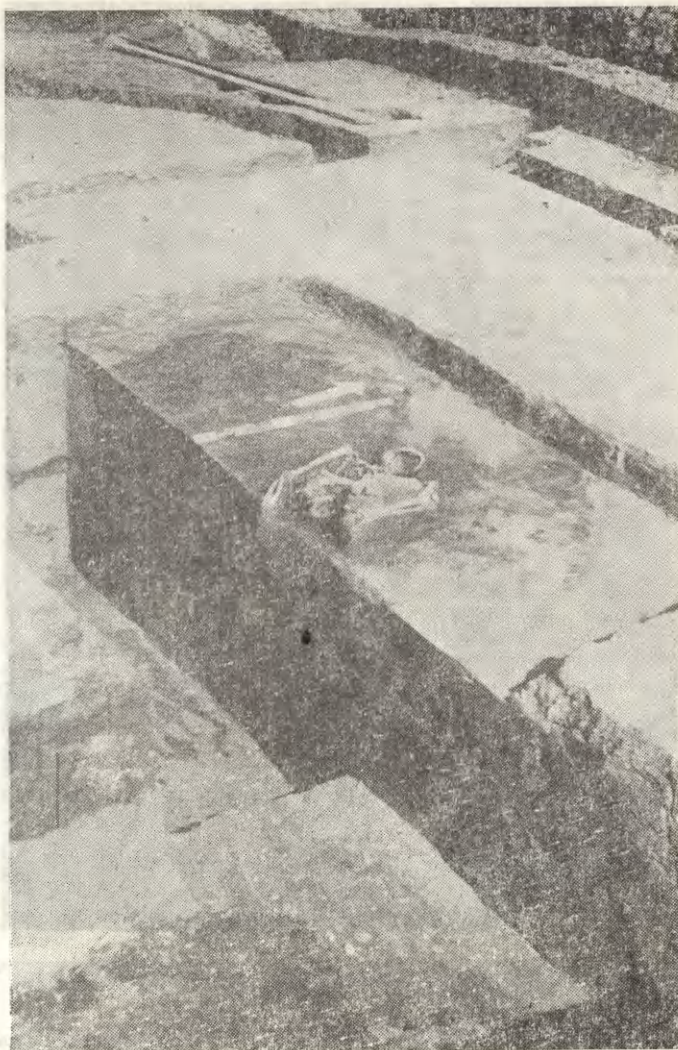

Ryc. 3. Koniusza, woj. Kraków. Obiekt 2 — rzut poziomy i profil:

a — wypełnisko barwy ciemnoszarej; *b* — wypełnisko barwy szarej; *c* — less barwy żółtej; *d* — rzut poziomy na głęb. 40 cm; *e* — rzut poziomy na głęb. 100 cm; *f* — rzut poziomy na głęb. 160 cm. Analogiczne oznaczenia na pozostałych rysunkach. 1 — odłupek krzemienisty; 2 — ostrze krzemienne; 3 — przedmiot kościany; 4 — kości zwierzęce

Feature 2, ground plan and section:

a — dark grey filling; *b* — grey filling; *c* — yellow loess; *d* — ground plan at the depth of 40 cm; *e* — ground plan at the depth of 100 cm; *f* — ground plan at the depth of 160 cm. Analogical designation on other figures. 1 — flint flake; 2 — flint point; 3 — object of bone; 4 — animal bones

Ryc. 4. Koniusza, woj. Kraków. Obiekt 2 — pochówek „górny”

Feature 2, „upper” burial

Fot. K. Tunia

stanowiła ziemia barwy jasnoszarej z plamami żółtego lessu. Od ściany NW dolnej partii szybu odchodził korytarzyk o długości ok. 20 cm i wysokości ok. 30 cm, prowadzący do górnej części niszy grobowej. Nisza, o owalnym rzucie poziomym zorientowanym NE-SW, posiadała na poziomie pochówki wymiary 180×155 cm i maksymalną wysokość 70 cm. Dno jej znajdowało się na głębokości 160 cm (ryc. 8). Korytarz i nisza wypełnione były sypką ziemią o szarym zabarwieniu z niewielką ilością bardzo drobnych węgli drzewnych. W wypełnisku niszy znaleziono 2 niewielkie skorupy. Na jej dnie znajdowały się pozostałości szkieletu spoczywającego na lewym boku w pozycji skurczonej, głową ku N, twarzą na E. Lewa kość ramieniowa ułożona wzdłuż osi tułowia, przedramię zgięte w stawie łokciowym pod kątem prostym. Kości prawej ręki uległy przemieszczeniu. Kości udowe leżały prostopadle do osi ciała. Kości pod-

Ryc. 5. Koniusza, woj. Kraków. Obiekt 2 — pochówek „dolny”
Feature 2, „lower” burial

Fot. K. Tunia

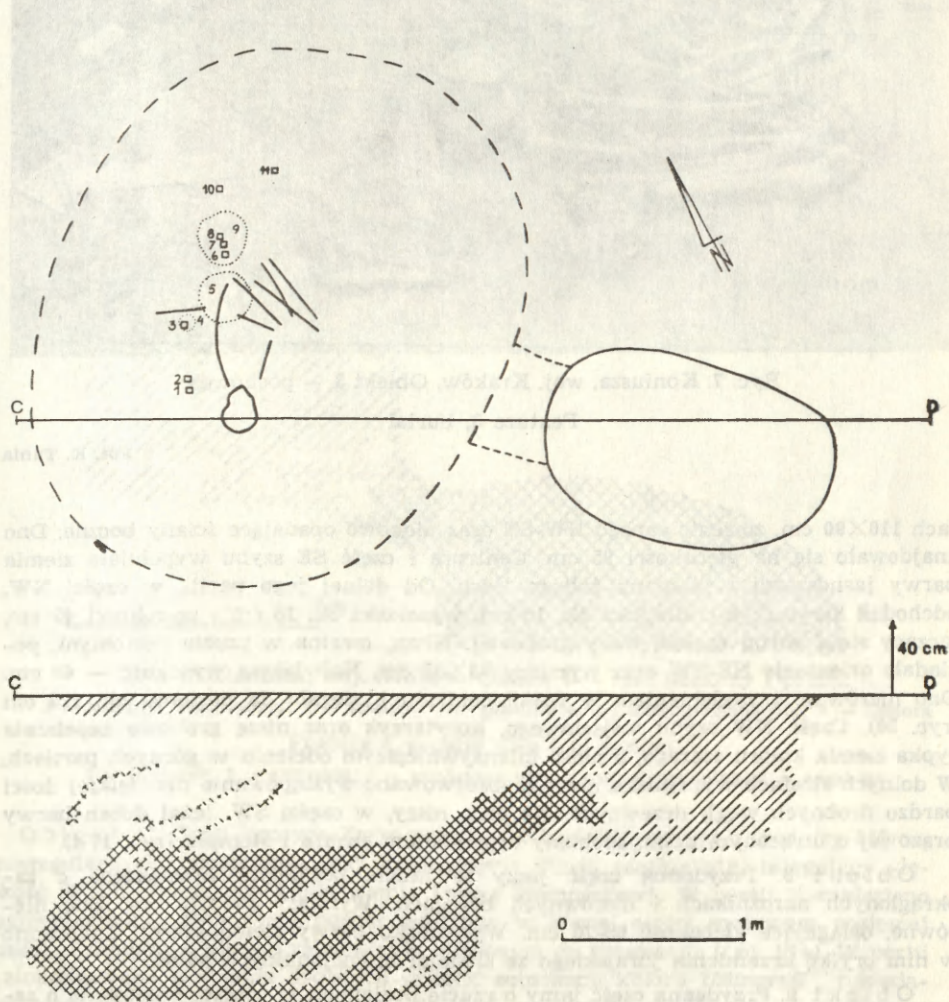
udzia silnie ugięte w stawie kolanowym, ułożone prawie równolegle do kości udowych (ryc. 9). Płeć — kobieta, wiek — *maturus*. Pochówek wyposażony był w dwie dwuoszne amfory z ornamentem sznurowym, wykonane z gliny o popielatym zabarwieniu. Jedna z nich (ryc. 17a) znajdowała się z tyłu szkieletu na wysokości nóg, druga (ryc. 16 a) w części S niszy. Kilkanaście centymetrów na N od naczynia umieszczonego z tyłu szkieletu znaleziono siekierę z krzemienia świciechowskiego o nieregularnym przekroju poprzecznym, gładzoną przy ostrzu (ryc. 16 c). Kilka centymetrów na S od niego leżał fragment piaskowca ze śladami wskazującymi na wykorzystywanie go do gładzenia (rynienkowate zagłębienia, zagładzone płaszczyzny) (ryc. 16 b).

Obiekt 5. Pozostałości grobu niszowego. Na obiekt ten składały się dolne partie szybu wejściowego i niszy grobowej. Szyb posiadał rzut poziomy w formie okręgu o średnicy 100 cm, wypełnisko barwy jasnoszarej z plamami żółtego lessu i sięgał głębokości 45 cm. Od W stykał się on z niszą grobową mającą zarys owalu o wymiarach 100×80 cm, zorientowanego N-S. Dno niszy znajdowało się na głębokości

65 cm. W jej wypełnisku, barwy szarej, obok jednej niecharakterystycznej skorupy i niewielkiej ilości bardzo drobnych węgli drzewnych znaleziono na dnie, w części W, dzban koloru jasnobrazowego zdobiony ornamentem sznurowym (ryc. 17 c).

Obiekt 6. Zarysy zaznaczyły się na głębokości ok. 60 cm. Posiadał on rzut poziomy w kształcie zbliżonym do okręgu o średnicy ok. 60 cm, głębokość kilkunastu centymetrów i wypełnisko barwy szarej. W części W znajdowało się niewielkie naczynie wykonane z gliny o zabarwieniu jasnobrazowym (ryc. 17 b).

Obiekt 7. Grób niszowy składający się z szybu wejściowego, łączącego się poprzez korytarzyk z niszą grobową. Szyb posiadał zarys zbliżony do owalu o wymia-

Ryc. 6. Koniusza, woj. Kraków. Obiekt 3 — rzut poziomy i profil:

1 — rurka kościana; 2 — topór kamienny; 3 — wiórowiec; 4 — skupienie ochry (?); 5 — ostrza sercowe; 6 — puchar; 7 — sztylet kościany; 8 — sztydo kościane; 9 — skupienie odłupków i wiórów krzemiennych; 10 — siekiera krzemieniowa; 11 — kości zwierzęce

Feature 3, ground plan and section:

1 — tube of bone; 2 — stone battle axe; 3 — retouched blade; 4 — concentration of ochre (?); 5 — heart-shaped points; 6 — beaker; 7 — bone dagger; 8 — bone awl; 9 — concentration of flint flakes and blades; 10 — flint axe; 11 — animal bones

Ryc. 7. Koniusza, woj. Kraków. Obiekt 3 — pochówek
Feature 3, burial

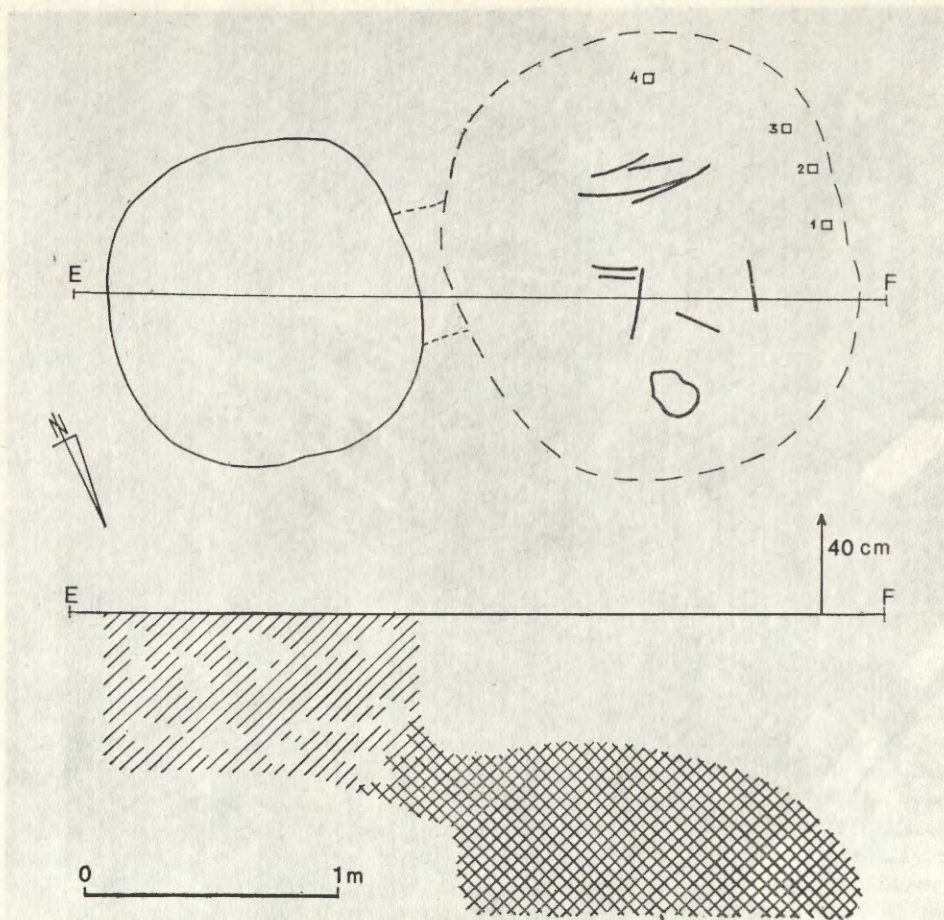
Fot. K. Tunia

rach 110×90 cm, zorientowanego NW-SE oraz pionowo opadające ściany boczne. Dno znajdowało się na głębokości 95 cm. Centrum i część SE szybu wypełniała ziemia barwy jasnoszarej z plamami żółtego lessu. Od dolnej jego partii, w części NW, odchodził korytarzyk o długości ok. 15 cm, wysokości ok. 15 cm i szerokości 45 cm, łączący się z górną częścią niszy grobowej. Nisza, owalna w rzucie poziomym, posiadała orientację NE-SW oraz wymiary 75×55 cm. Największa wysokość — 40 cm. Dno nierówne, z zagłębieniem w części centralnej, sięgało do poziomu ok. 125 cm (ryc. 10). Część NW szybu wejściowego, korytarzyk oraz niszę grobową zapełniała sypka ziemia koloru szarego, o nieco intensywniejszym odcieniu w górnych partiach. W dolnych strefach wypełniska niszy zaobserwowano występowanie niewielkiej ilości bardzo drobnych węgli drzewnych. Na dnie niszy, w części SW, leżał dzban barwy brązowej o utraconym uchu, zdobiony ornamentem sznura i stempla (ryc. 17 d).

Obiekt 8. Przydenna część jamy w rzucie poziomym prostokątna o zaokrąglonych narożnikach i nierównych brzegach. Wymiary 180×75 cm. Dno nierówne, osiągające głębokość 65-70 cm. Wypełnisko barwy ciemnoszarej. Znalezione w nim bryłkę krzemienia jurajskiego ze śladami intencjonalnych odblisków.

Obiekt 9. Przydenna część jamy o rzucie poziomym w postaci prostokąta o zaokrąglonych narożnikach i nierównych krawędziach. Wymiary ok. 240×70 cm. Dno nierówne, sięgające głębokości 75 cm. Wypełnisko o ciemnoszarym zabarwieniu.

Obiekt 10. Posiadał on w rzutach poziomych kształt zbliżony do okręgów, powiększających się w miarę wzrostu głębokości. Profil trapezowaty. Średnica na głębokości 50 cm — 90 cm, średnica dna — ok. 160 cm. Głębokość 105. Dno nierówne, nieco głębsze w części środkowej obiektu. Wypełnisko barwy szarej, w dolnych partiach sypkie. Znalezione w nim 6 niecharakterystycznych, drobnych fragmentów ceramiki.

Ryc. 8. Koniusza, woj. Kraków. Obiekt 4 — rzut poziomy i profil:

1 — siekiera krzemienianna; 2 — amfora; 3 — piaskowiec ze śladami gładzenia; 4 — amfora

Feature 4, ground plan and section:

1 — flint axe; 2 — amphora; 3 — sandstone with traces of polishing; 4 — amphora

Obiekt 11. Grób jamowy. Zarys poziomy w kształcie okręgu o średnicy 140 cm i nieregularnych, „postrzępionych” krawędziach. Profil nieckowaty, osiągający głębokość 60 cm. Jamę wypełniała ziemia barwy ciemnoszarej. W partii E znaleziono fragmentarycznie zachowany puchar zdobiony w górnej części motywem poziomej jodełki, wykonany z gliny o zabarwieniu zbliżonym do brązowego (ryc. 18 a). W partii N zlokalizowano skupienie drobnych grudek substancji koloru różowego⁷, posiadające średnicę i głębokość ok. 10 cm. W jego sąsiedztwie znajdował się wiórowiec z krzemienia czekoladowego (ryc. 18 c) oraz szczątki małego naczynia barwy jasnobrązowej, zdobionego podobnie jak puchar (ryc. 18 b). W wypełnisku obiektu znaleziono również jedną, niecharakterystyczną skorupę, nie pochodzącą z żadnego z wymienionych naczyń.

Obiekt 12. Jama posiadająca rzut poziomy w postaci okręgu o nierównych, słabo wyróżniających się od calca brzegach i nieckowatym profilu. Średnica 140 cm,

⁷ Zob. przyp. 6.

Ryc. 9. Koniusza, woj. Kraków. Obiekt 4 — pochówek
Feature 4, burial

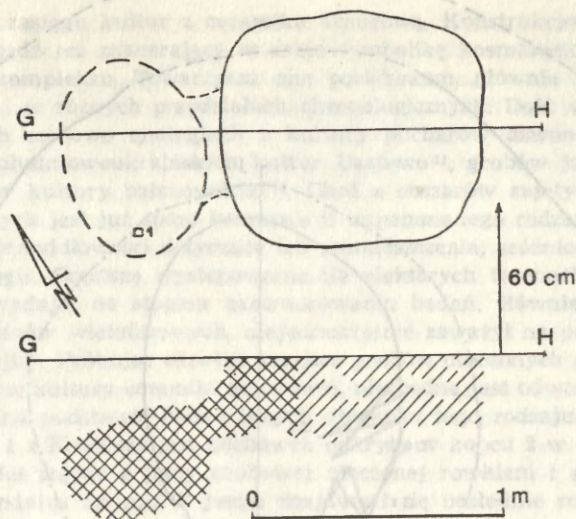
Fot. K. Tunia

głębokość 60 cm. W wypełnisku, barwy jasnoszarej, znaleziono 2 małe odłupki z krzemienia jurajskiego.

Obiekt 13. Zarys w kształcie okręgu o średnicy 90 cm. Profil nieckowaty, sięgający 100 cm głębokości. Wypełnisko barwy ciemnoszarej.

Obiekt 14⁸. Składał się z jamy grobowej otoczonej kolistym rowkiem. Rzut poziomy jamy w jej górnych partiach charakteryzował się kształtem owalu o wymiarach 150×110 cm, zorientowanego NE-SW. W dolnej części jama posiadała zarys okręgu o średnicy 200 cm. Profil (NE-SW) o pionowych ścianach bocznych i trapezowatym rozszerzeniu w partii przydennej. Dno na głębokości 175 cm (ryc. 11). Wypełnisko barwy jasnobrunatnej, przecięte na dole warstewkami węgla drzewnego. Na dnie jamy, w części SW, w obrębie owalnego zaciemnienia spoczywał szkielet ułożony na prawym boku w pozycji silnie skurczonej (stawy kolanowe na wysokości kręgów piersiowych), głową ku S, twarzą na E. Ręce ugięte w stawach łokciowych.

⁸ Opis wg K r u k, *Grób kultury ceramiki sznurowej...*, *passim*.

Ryc. 10. Koniusza, woj. Kraków. Obiekt 7 — rzut poziomy i profil:

1 — dzban

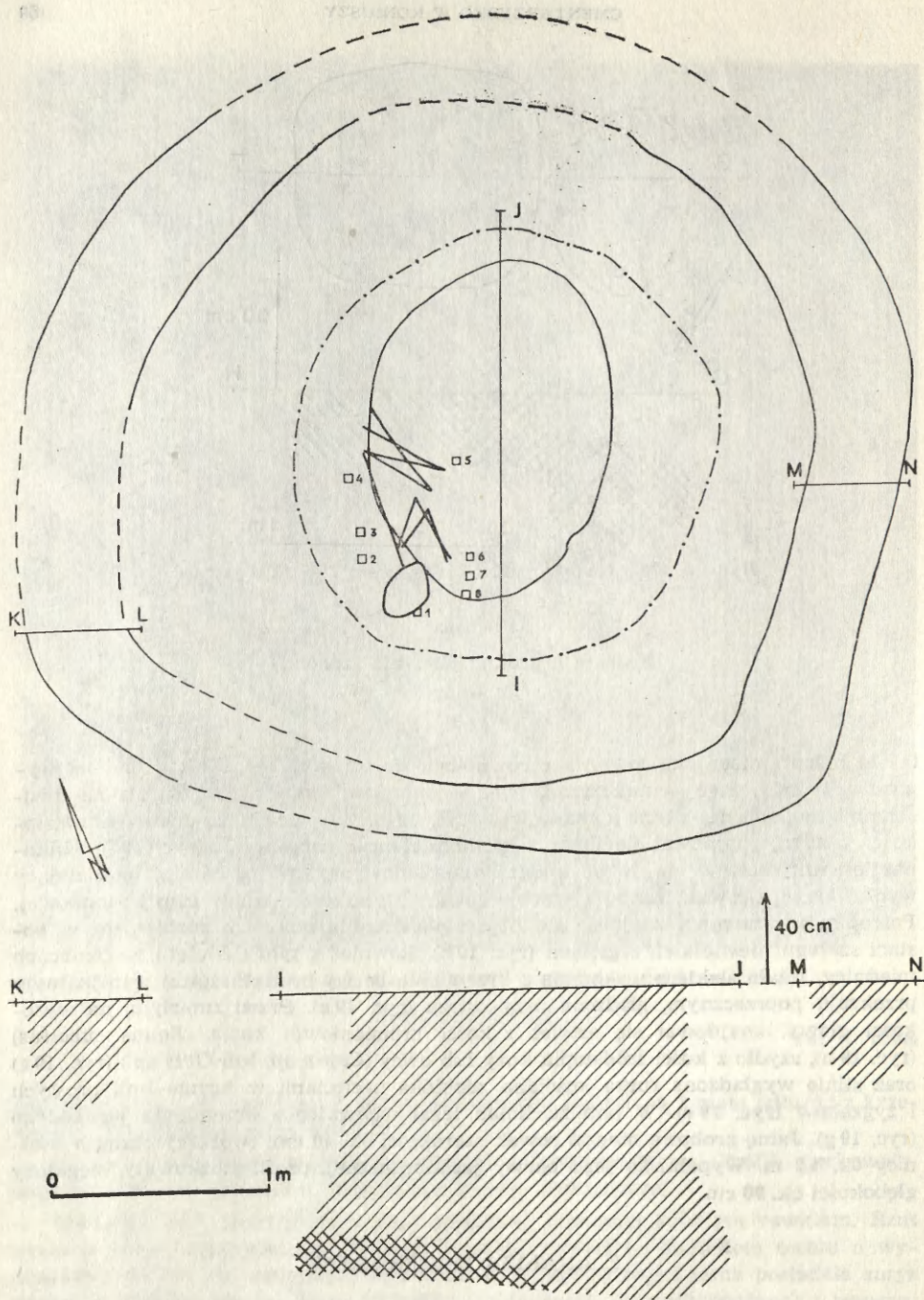
Feature 7, ground plan and section:

1 — jug

tak iż przedramiona znajdowały się równolegle do osi szkieletu. Kości dłoni na wysokości twarzy. Płeć — męczyzna, wiek — *maturus*. Czaszka spoczywała na dwustronnie zagładzonej płycie z piaskowca (ryc. 19 d). Za plecami zmarłego, na wysokości ramion, znajdował się topór z ciemnozielonego serpentynu (ryc. 19 f). Kilkanaście centymetrów na N od niego znaleziono kościany przedmiot posiadający wydłużoną, walcową formę z wachlarzowatym rozszerzeniem w części środkowej. Pośrodku rozszerzenia znajduje się otwór obustronnie otoczony zdobieniem w postaci szeregu niewielkich zagłębień (ryc. 19 b). Również z tyłu szkieletu, w okolicach miednicy, leżała siekiera wykonana z krzemienia barwy brunatnożółtej o trójkątnym przekroju poprzecznym, gładzona przy ostrzu (ryc. 19 a). Przed zmarłym, na wysokości głowy, znajdował się szytlet z kości promieniowej konia (*Equus caballus*) (ryc. 19 h), szydło z kości śródstopia kozy lub owcy (*Capra sp.* lub *Ovis sp.*) (ryc. 19 c) oraz silnie wygładzona rurka kościana zdobiona nacięciami w formie linii prostych i zygzaków (ryc. 19 e). W pobliżu kolan leżał wiórowiec z krzemienia jurajskiego (ryc. 19 g). Jamę grobową otaczał rowek szerokości ok. 40 cm, tworzący okrąg o średnicy ok. 4,2 m. Wypełnisko jego barwy jasnobrunatnej, profil stożkowy, sięgający głębokości ok. 90 cm.

2. ANALIZA MATERIAŁÓW

Obiekt 1. Jedną z nielicznych w zachodniej Małopolsce konstrukcji przedstawia obiekt 1, składający się z rozoranego nasypu ziemnego pokrywającego prostokątną jamę grobową otoczoną kolistym rowkiem, na zewnątrz którego, od strony północno-wschodniej, znajdował się szereg kilkunastu jam postłupowych. Nie jest wykluczone, iż istniały one również po stronie przeciwległej, lecz nie zachowały się wskutek silniejszej erozji tej części stanowiska. Kurhany z pochówkami dookoła otoczonymi rowami, jamami postłupowymi, rzadziej kamiennymi murkami znane są

Ryc. 11. Koniusza, woj. Kraków. Obiekt 14 — rzut poziomy i profil:

1 — płyta kamienna ze śladami gładzenia; 2 — topór kamienny; 3 — przedmiot kościany; 4 — siekiera krzemienna; 5 — wiórowiec; 6 — rurka kościana; 7 — szydło kościane; 8 — sztylet kościany

Feature 14, ground plan and section:

1 — stone slab with traces of polishing; 2 — stone battle axe; 3 — object of bone; 4 — flint axe; 5 — retouched blade; 6 — tube of bone; 7 — bone awl; 8 — bone dagger

Wg J. Kruka

prawie z całego zasięgu kultur z ceramiką sznurową. Konstrukcje te, o znaczeniu funkcjonalnym bądź też zawierające w sobie symbolikę kosmologiczną, nie cechują wyłącznie tego kompleksu. Towarzyszą one pochówkom, głównie kurhanowym, na wielu obszarach i w różnych przedziałach chronologicznych. Dość wspomnieć o stonkowo bliskich czasowo analogiach z kultury pucharów dzwonowatych⁹, grupy nitrzańskiej¹⁰, południowoukraińskich kultur Usatowo¹¹, grobów jamowych i katakumbowych¹² czy kultury bałanowskiej¹³. Choć z obszarów zajętych przez kultury „sznurowe” znanych jest już sporo konstrukcji wspomnianego rodzaju, nie są wiadomo ewentualnie prawidłowości dotyczące ich rozmieszczenia, zróżnicowania i dokładniejszej chronologii. Częstsze występowanie na niektórych terenach jest proporcjonalne, jak się wydaje, do stopnia zaawansowania badań. Również sposób badań, szczególnie kurhanów wielofazowych, niejednokrotnie zaważył na poprawności uzyskanych informacji¹⁴. Próbując określić miejsce grobów otoczonych kolistymi rowkami wśród zespołów kultury ceramiki sznurowej, niezbędne jest odwołanie się do ustaleń dokonanych na podstawie badań innych obiektów tego rodzaju. Najbliższą analogią do obiektu 1 z Koniuszy jest pochówek odkryty w kopcu 2 w Jawczycach, woj. Kraków¹⁵. Składał się on z jamy grobowej otoczonej rowkiem i szeregiem śladów postępujących (średnica 5,5 m). W jamie znajdował się bezładnie rozmieszczony niekompletny szkielet ludzki, wyposażony w wiór krzemienisty. Idea otaczania grobu kolistym rowkiem znalazła swoje odbicie również w kopcu II/2 w Miernowie, woj. Kielce¹⁶. Wznosił się on nad pochówkiem kultury ceramiki sznurowej spoczywającym, sądząc z opisu, w grobie niszowym. Zespół ten na podstawie licznych układów stratygraficznych został określony jako najstarszy z trzech faz tej kultury, wyróżnionych w obrębie kurhanu II w Miernowie. Datowany jest za pomocą C 14 na 3960 ± 100 B. P. (2010 B. C.) — K-1837¹⁷. Szereg różnych wariantów konstrukcji rowkowatych można spotkać w kurhanach grupy lubaczowskiej, wiązanej z młodszym etapem rozwoju kultury ceramiki sznurowej, datowanych przy pomocy C 14 na XXII i początki XXI w. p.n.e.¹⁸ Znane są one z Brzeżinek, woj. Przemyśl — kopce I-IV, VI, Lipia, woj. Przemyśl — kopiec I i Łukawicy, woj. Przemyśl — kopce I, J, K¹⁹. W obręb tejszej kultury zaliczany jest kurhan 6 z Kaczanówki, d. woj. Tarnopol, zawierający pochówek

⁹ B. Novotný, *Hroby kultury zvoncovitých poharů u Smolina na Moravě*, Pam. Arch., t. XLIX/2: 1958, s. 304—305; J. N. Lanting, J. D. van der Waals, *Beaker Culture Relations in the Lower Rhine Basin*, [w:] *Glockenbecher Symposium*, Oberried 1974, Bossum/Haarlem 1976, s. 42-55.

¹⁰ J. Vladár, *Pohrebiská zo starej doby bronzovej w Branči*, Bratislava 1973, s. 27, 127-128, ryc. 12, 13.

¹¹ V. G. Zbenovich, *Chronology and Cultural Relations of the Usatovo Group in the USSR*, [w:] *Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur*, Bratislava 1973, s. 514.

¹² S. S. Berezanskaja, *O tak nazyvaemom obščeevropeskom gorizonte kul'tur šnurowoj keramiki Ukrainy i Belorusii*, Sov. Arch., No 4: 1971, s. 47.

¹³ V. V. Sidorov, I. M. Balinskij, *Raskopki na Trostenckom ozere i Maslovom Bolote*, [w:] *Arheologičeskie otkrytija 1973 goda*, Moskwa 1974, s. 77.

¹⁴ Przykładem może być rekonstrukcja nawarstwień kurhanu w b. Wiskiauten, Kr. Fischhausen, dokonana przez L. Kiliana (*Haffküstenkultur und Ursprung der Balten*, Bonn 1955, s. 65, tabl. XLIII), nie odpowiadająca terenowym relacjom jego badaczy (zob. przyp. 23).

¹⁵ H. Zoll-Adamikowa, J. Niżnik, *Z badań kopców-mogił w Jawczycach i Wiatowicach (Podkarpacie polskie) w latach 1960-1961*, AAC, t. V: 1963, s. 27-34.

¹⁶ A. Kempisty, *Badania nad starożytnymi kopcami małopolskimi w latach 1963-1968*, Spraw. Arch., t. XXII: 1970, s. 72-75, ryc. 5.

¹⁷ H. Tauber, *Copenhagen Radiocarbon Dates X*, „Radiocarbon”, t. 15: 1973, nr 1, s. 107.

¹⁸ R. Schild, H. Królik, J. Mościbrodzka, *Kopalnia krzemienia czekoladowego z przelotu neolitu i epoki brązu w Polanach Koloniach*, Wrocław 1977, s. 89.

¹⁹ J. Machnik, *Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce*, Wrocław 1966, s. 178-181, 240-249, tabl. XIX, XX, XXII-XXIV.

obwarowany kolistymi konstrukcjami kamiennymi²⁰. W Kęsosze, woj. Ciechanów, zlokalizowano ciałopalny grób pierścieniowato otoczony pozostałością palisady, spoczywający pod nasypem kamiennym²¹. Obiekt ten, zawierający m. in. puchar zbliżony do typu C (wg podziału P. V. Globa), datowany jest za pomocą C 14 na 3880±100 B. P. (1930 B. C.) — K-1836²². Podczas badań wielofazowego kurhanu w d. Wiskiauten, Kr. Fischhausen (obecnie Mochowoje, raj. Primorsk) na terenie Sambii odkryto kilka grobów, z których dwa (I i II) można wiązać ze schyłkiem neolitu²³. Pochówki otoczone były konstrukcjami w postaci rowów i słupów, lecz próba odtworzenia ich pierwotnego układu oraz przyporządkowania poszczególnym grobom budzi sporo wątpliwości²⁴. Na późną fazę kultury środkowodnieprzańskiej, związanej z kompleksem kultur „sznurowych”, datowanych jest kilka kurhanów w miejscowości Hodosoviči, obw. Homel, które zawierały grób otoczony rowkiem²⁵. W północno-zachodniej części strefy rozprzestrzenienia kultur ceramiki sznurowej występują liczne pochówki z towarzyszącymi im kolistymi rowkami²⁶. Obok całego szeregu tych obiektów trudnych do precyzyjnego datowania pewna ich część należy do lokalnych wariantów wspomnianej kultury, grupy pucharów zdobionych ornamentem zygzakowatym, a także pucharów całkowicie ornamentowanych²⁷. Mniej czytelna jest sytuacja w tym zakresie na terenie Niemiec. Choć pochodzi stąd wiele znalezisk grobowych otoczonych konstrukcjami na planie okręgu²⁸, tylko w jednostkowych przypadkach można bliżej określić ich pozycję chronologiczną. Należy do nich kurhan w Werl, Kr. Soest, wiązany z najwcześniejszą fazą kultury ceramiki sznurowej²⁹.

Wyposażenie pochówki z jamy grobowej obiektu 1 w Koniuszy stanowił drapacz wykonany na wiórze o słabym wygięciu i wielościennej piętce, uzyskany z rdzenia jednopiętowego. Drapisko wachlarzowate, uformowane płaskimi odbiciami. Fragment jednej z krawędzi bocznych nosi ślady drobnego, przykrawędnego retuszu na stronie górnej. Surowiec stanowił krzemień czekoladowy o matowej, nieprzeźroczystej strukturze. Kilka niewielkich skorup, odłupki krzemienne oraz zwęglone fragmenty ziarn zbóż, pochodzące z obrębu jamy grobowej, dostały się tam zapewne z ziemią w trakcie jej zasypywania. Nie można jednak całkowicie wykluczyć, iż znalazły się tam w sposób intencjonalny. Podobnie jak i drobne węgle drzewne zlokalizowane w nieznac-

²⁰ J. Bryk, *Neolityczne kurhany ze szkieletami skurczonymi w Kaczanówce, w pow. skałeckim, woj. tarnopolskie*, [w:] *Księga pamiątkowa ku uczczeniu siedemdziesiątej rocznicy urodzin prof. dr Włodzimierza Demetrykiewicza*, Poznań 1930, s. 140-142, tabl. XIV.

²¹ *Informator Archeologiczny. Badania 1969*, Warszawa 1970, s. 266.

²² Zob. przyp. 17.

²³ J. Heydeck, *Zwei Steinzeitskelette (liegende Hocker) in dem Prussia-Museum*, [w:] *Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia*, t. 18, 1893, s. 46-60; O. Kleemann, *Neue Ausgrabungen in Wiskiauten*, „*Nachrichtenblatt für deutsche Vorzeit*”, t. 9: 1933, s. 247-248; M. Gimbutas, *The Prehistory of Eastern Europe*, I, Cambridge 1956, ryc. 96.

²⁴ Zob. przyp. 14.

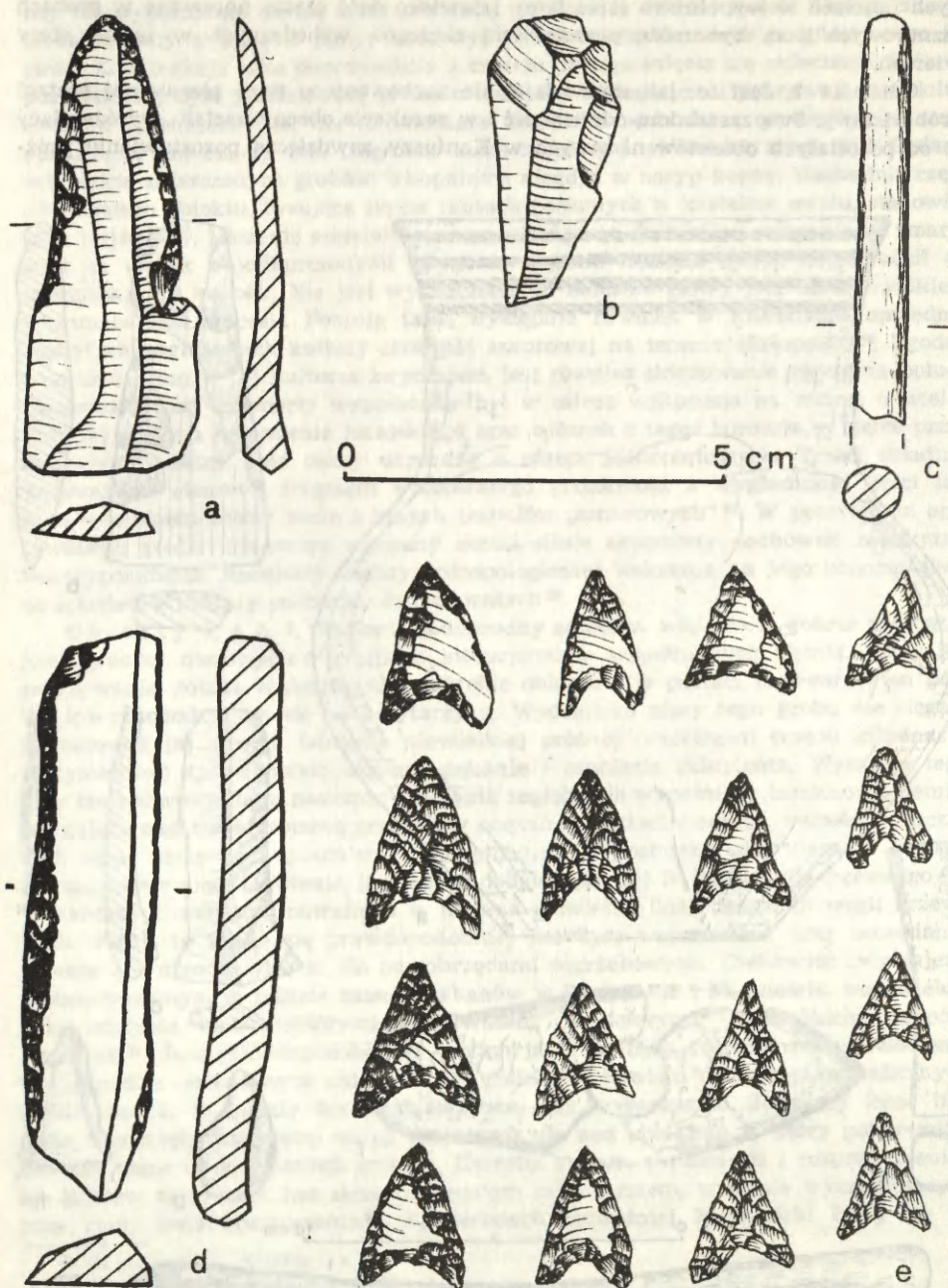
²⁵ I. I. Artemenko, *Neolitičeskie stojanki i kurgany epohi bronzы bliz s. Hodosoviči Gomelskoj obl. BSSR*, [w:] *Pamjatniki kamennogo i bronzovogo vekov Evrazii*, Moskwa 1964, s. 31-37; I. I. Artemenko, *Plemena verhnego i srednego Podneprov'ja v epohu bronzы*, Moskwa 1967, MIA, 148, s. 79.

²⁶ A. E. van Giffen, *Die Bauart der Einzelgräber*, Leipzig 1930, *passim*.

²⁷ Lanting, van der Waals, *Beaker Culture Relations...*, s. 42-44 oraz informacja A. E. Lantinga.

²⁸ Np. E. Rademacher, *Die niederrheinische Hügelgrabkultur von der Spätsteinzeit bis zum Ende der Hallstattzeit*, „*Mannus*”, t. IV: 1925, Ergzb. s. 112-139, tabl. V-XIII; K. H. Wagner, *Ein spätneolithischer Grabhügel bei Horbach, Kreis Gelnhausen*, „*Germania*”, t. 17: 1933, s. 252-255; W. Glasbergen, *Barrow Excavations in the Eight Beatitudes*, II, Groningen-Djakarta 1954, s. 77-82; W. Matthias, *Kataloge zur Mitteldeutschen Schnurkeramik*, III, Berlin 1968, s. 60-62, ryc. 4a, 5a.

²⁹ H. Beck, *Grabhügel der Becherkultur bei Werl, Kr. Soest*, „*Germania*”, t. 38: 1960, s. 124-131; Lanting, van der Waals, *Beaker Culture Relations...* s. 73 przyp. 12.

Ryc. 12. Koniusza, woj. Kraków. Inwentarze grobowe:

a-c — obiekt 2 (pochówek „dolny”); d, e — obiekt 3

Grave inventories:

a-c — feature 2 („lower” burial); d, e — feature 3

nych ilościach w wypełniku tejże jamy (zjawisko dość często notowane w grobach „sznurowych”), są być może pozostałością zabiegów wchodzących w zakres sfery wierzeń.

Obiekt 2. Jest to, jak się wydaje, nie zachowany w swej pierwotnej postaci grób niszowy. Swą zasadniczą odmienność i w rezultacie obecny kształt, wyróżniający go od pozostałych obiektów niszowych w Koniuszy, zawdzięcza pozostawieniu próz-

Ryc. 13. Koniusza, woj. Kraków. Inwentarz grobowy:

a-i — obiekt 3

Feature 3, grave inventory

nej, nie wypełnionej ziemią niszy grobowej po złożeniu do niej zwłok. Ślad po słupie, zlokalizowany w obrębie jamy, może być pozostałością elementu podpierającego jej strop. Konstrukcja taka doprowadziła z czasem do zapadnięcia się sklepienia, którego pozostałością była półmetrowej grubości warstwa żółtego lessu pokrywającego dolny szkielec. Zalegające nad nią ciemnoszare zasypisko pochodzi z osuniętego płaszczka kurhanu, a znaleziony tam fragment kości ludzkiej i wiórowiec mogą być śladami całkowicie zniszczonych grobów, wkopanych niegdyś w nasyp kopca. Wschodnia część omawianego obiektu, rysująca się na rzutach poziomych w kształcie owalu, stanowiła szyb wejściowy. Ułożenie szkieletu spoczywającego na dnie niszy wskazuje, iż zmarły leżał na wznak z podkurczonymi ku górze nogami. Rozkład zwłok doprowadził do opadnięcia ich na bok. Nie jest wykluczone, że ułożenie głowy jest także wynikiem wspomnianego procesu. Pozycja taka występuje również w kilkunastu uprzednio odkrytych pochówkach kultury ceramiki sznurowej na terenie Małopolski³⁰. Zgodne z dominującym w tej kulturze zwyczajem jest również skierowanie głowy na południe (mężczyzna)³¹. Zmarły wyposażony był w ostrze wykonane na wiórze o wielościennym piętce z krzemienia jurajskiego oraz odłupek z tegoż surowca, o piętce przemysłowej płaskiej. Oba okazy uzyskane z rdzeni jednopiętowych. Trzeci składnik wyposażenia stanowił fragment walcowatego przedmiotu z wygładzonej kości lub rogu — element znany także z innych zespołów „sznurowych”³². W pozostałości opisywanego grobu niszowego wkopany został silnie skurczony pochówek mężczyzny bez wyposażenia. Rezultaty analizy antropologicznej wskazują na jego podobieństwo do szkielecików kultury pucharów dzwonowatych³³.

Obiekty 3, 4, 5, 7. Stanowią jednorodny zespół w większości dobrze zachowanych grobów niszowych o kryptach intencjonalnie wypełnionych ziemią. Ślady ich zasypywania dobrze widoczne są w obrębie obiektu 3 w postaci przewarstwień półkolistych rozchodzących się od korytarzyka. Wypełnisko niszy tego grobu nie sięgało jednakowoż jej stropu. Istnienie niewielkiej próżnej przestrzeni (rzędu kilkunastu centymetrów) spowodowało ukośne spękanie i osunięcie sklepienia. Wyrazem tego było zaobserwowane na poziomie podglebia zagłębienie wypełnione humusową ziemią, zalegające nad niszą grobową oraz ślady spękań w postaci cienkich warstewek łączących strop niszy ze wspomnianym zagłębieniem. Wypełnisko nisz stanowi „sypka” ziemia, sprawiająca wrażenie, iż zawiera dodatek pewnej ilości popiołu drzewnego (?). W każdym z obiektów natrafiono w niej na niewielką ilość drobnych węgli drzewnych. Fakty te wiążą się prawdopodobnie, jak było wspomniane przy omawianiu obiektu 1, z nieuchwytnymi dla nas obrzędami pogrzebowymi. Ciekawym zwyczajem, zaobserwowanym w trakcie badań kurhanów w Rosiejowie i Miernowie, woj. Kielce, było istnienie nad niektórymi pochówkami „sznurowymi” niewielkich nasypów ziemnych³⁴. Jest prawdopodobne, iż tendencja ta znalazła również odzwierciedlenie w przypadku omawianych obiektów. Na podstawie bowiem danych planigraficznych sądzić można, iż zostały tak rozmieszczone, aby wykorzystać istniejący (choć być może rozsunięty już nieco) nasyp wznoszący się nad obiektem 1, który pokrywałby również nisze wspomnianych grobów. Kwestia genezy, chronologii i rozprzestrzenienia grobów niszowych jest skomplikowanym zagadnieniem, znacznie wykraczającym poza ramy tego opracowania³⁵. Na terenach zachodniej Małopolski łączy się je

³⁰ Machnik, *Studia...*, s. 62.

³¹ Machnik, *Studia...*, s. 63.

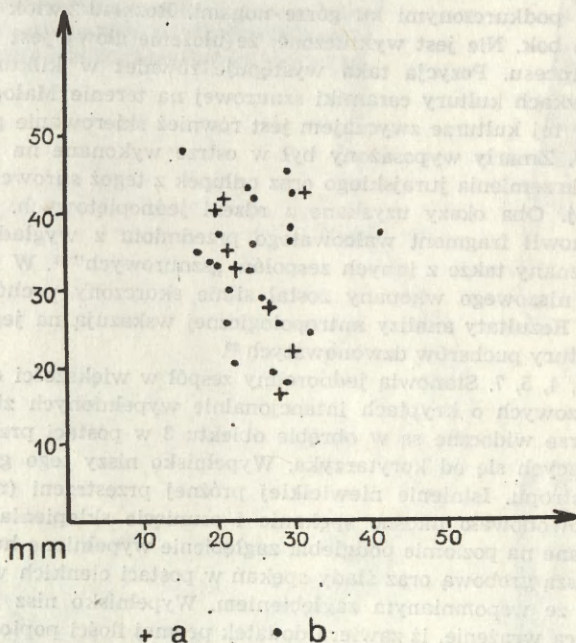
³² Machnik, *Studia...*, s. 54.

³³ Zob. przyp. 4.

³⁴ T. Reymann, *Dokumentaryczne wartości odkryte w kopcu wschodnim w Rosiejowie, w pow. pińczowskim*, Sl. Ant., t. I: 1948, s. 67, 72-73; Kempisty, *Badania nad starożytnymi kopcami...*, s. 72-75.

³⁵ L. S. Klejn, *O tak nazywanych jamnych pogrebeniach katakombnego typu*, Sov. Arch., No 2: 1961, s. 49-65; D. G. Zanotti, B. A. Rhine, *The Catacomb Variant of South Russia and its Extensions within Mediterranean*, „The Journal of Indo-European Studies”, t. 2: 1974, s. 333-359.

z zespołem kultur „sznurowych”. Obiekty z Koniuszy nie odbiegają kształtem, ułożeniem zmarłych i rodzajem wyposażenia od znanych w grupie krakowsko-sandomierskiej grobów tego rodzaju³⁶. Zwraca wśród nich uwagę szczególnie bogate i różnorodne wyposażenie pochówka w obiekcie 3. Spoczywał w nim szkielet mężczyzny, prawdopodobnie zabarwiony ochrą³⁷, ułożonego zgodnie z rytuałem pogrzebowym wspomnianej kultury. Niewielkie przemieszczenie kości w obrębie szkieletu spowodowała działalność zwierząt. W jego sąsiedztwie, podobnie jak i w obiekcie 4, znaleziono bowiem szczątki drobnego gryzonia. Wchodzący w skład darów grobowych

Ryc. 14. Koniusza, woj. Kraków. Obiekt 3 — diagram punktowy (długość—szerokość) całych odłupków i wiórów krzemiennych:

a — półsurowiec korowy; b — negatywowy

Feature 3, point diagram (length—width) of flint flakes and blades:

a — cortex blank; b — negative blank

puchar zbliżony jest do typu V (wg podziału J. Machnika). Z powodu zniszczenia nie jest możliwe natomiast typologiczne zaszeregowanie topora. Stwierdzono tylko, iż posiadał płaski spód, wypukłą część górną i lekko łukowate ostrze. „Surowiec wykazuje cechy pośrednie między skałami klas sjenitu i diorytu. Można więc zaliczyć go do skał klasy monzonitu, z zastrzeżeniem, że posiada dużo cech zbliżających go do diorytu (sjenodioryt). Nawiązuje on do tzw. sjenitów (nazwa popularna — w rzeczywistości są to sjenity, sjenodioryty z przejściem do granodiorytów), eksploatowanych obecnie w Przedborowej. Ze względu na skład mineralny można analizowaną skałę określić jako hornblenda-monzonit. Składa się ona głównie z plagioklazów

³⁶ Machnik, *Studia...*, s. 57-61.

³⁷ Zob. przyp. 6.

i hornblendy zielonej, podrzędnie występuje biotyt, kwarc i skaień potasowy. Jest skałą drobno-różnokrystaliczną, barwy ciemnoszarej, prawie czarnej, bez struktur kierunkowych (ryc. 15). W Polsce podobnego typu skały występują w rejonie Niemczy oraz masywu kłodzko-złotostockiego na Dolnym Śląsku”³⁸. Ciekawym zjawiskiem jest znaczna ilość półsurowca krzemianowego, w obrębie którego da się zauważyć dwie odmiany krzemienia czekoladowego o niełej przezroczystości, różniące się rodzajem kory i zawiesiny. Dominują w nim drobne, cienkie, mało podgięte odłupki, wśród których wyróżniono jedną składankę. Uzyskano je zapewne z małego rdzenia jednopiętrowego, odłupkowego, techniką podobną nieco do odbijania łuszczeni (ryc. 14). Wśród wyrobów retuszowanych zwraca uwagę wiór-wierzchnik o jednej krawędzi pokrytej płaskim retuszem, otrzymany z rdzenia jednopiętrowego, wiórowego. Interesującym

Ryc. 15. Koniusza, woj. Kraków. Obiekt 3 — struktura szlifu topora, powiększenie ok. 40X, nikole x

Feature 3, structure of the thin section of the battle axe, magnified abt X 40, nicols x

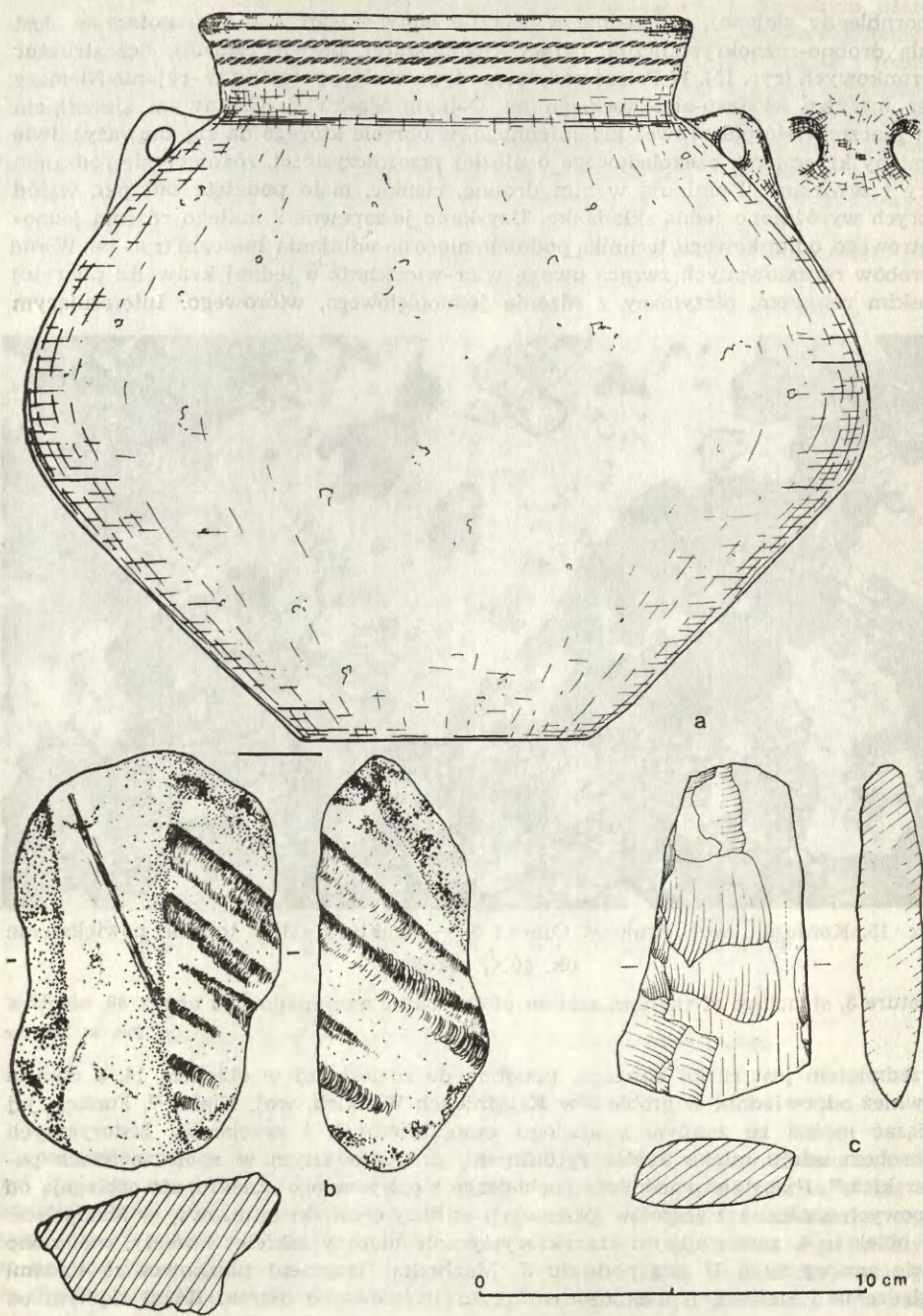
Fot. M. Doktor

przedmiotem jest rurka kościana, podobna do znalezionej w obiekcie 14, a mająca również odpowiednik w grobie 3 w Książnicach Wielkich, woj. Kielce³⁹. Funkcję jej wiązać można ze znanym z analogii etnograficznych i przekazów historycznych sposobem udoju mleka (często rytualnym), praktykowanym w społecznościach pasterskich⁴⁰. Pozostałe przedmioty pochodzące z opisywanego obiektu nie odbiegają od typowych znalezisk z zespołów grobowych kultury ceramiki sznurowej w Małopolsce. W obiekcie 4, zawierającym charakterystycznie ułożony szkielet kobiety, znaleziono dwie amfory typu II (wg podziału J. Machnika), fragment piaskowca ze śladami ogładzenia i siekierę o uszkodzonym przez użytkowanie ostrzu. Różni się tym od

³⁸ Analiza petrograficzna wykonana przez mgr M. Doktora z Zakładu Nauk Geologicznych PAN w Krakowie.

³⁹ J. Machnik, *Groby kultury ceramiki sznurowej w Książnicach Wielkich, pow. Kazimierza Wielka*, [w:] *Studia i materiały do badań nad neolitem Małopolski*, Wrocław 1964, s. 346, tabl. II: 6.

⁴⁰ L. L. Galkin, *Odno iz drevnejših praktičeskich prisposoblenij skotowodow*, Sov. Arch., No 3: 1975, s. 186-192.

Ryc. 16. Koniusza, woj. Kraków. Inwentarz grobowy:

a-c — obiekt 4

Feature 4, grave inventory

Ryc. 17. Koniusza, woj. Kraków. Inwentarze grobowe:

a — obiekt 4; b — fragment naczynia z obiektu 6; c — obiekt 5; d — obiekt 7

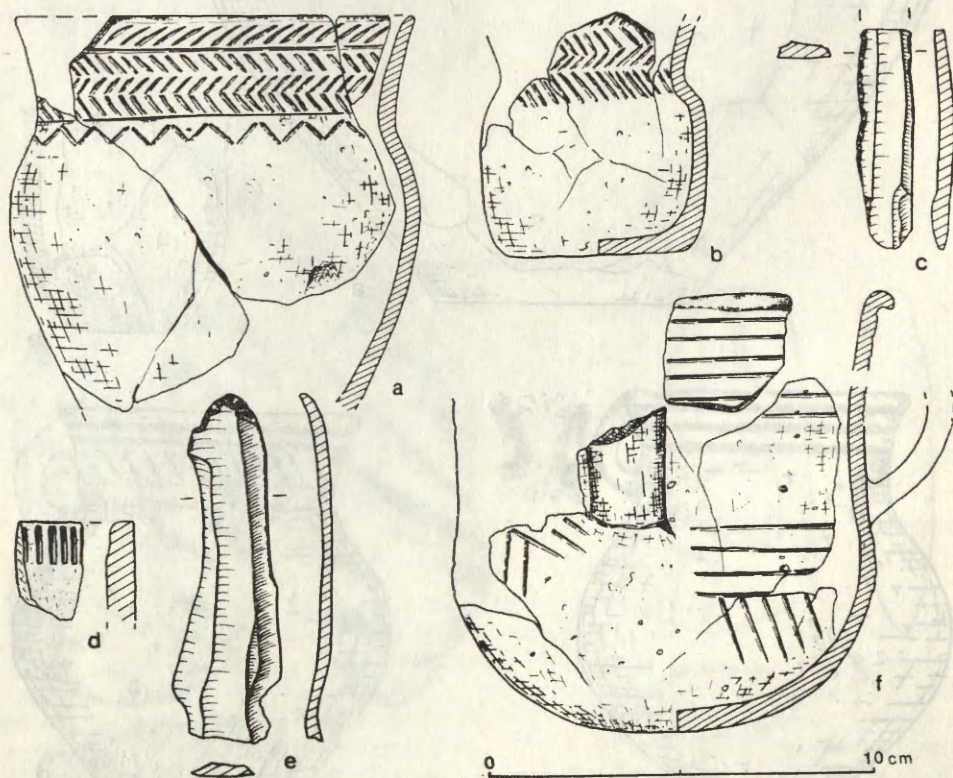
Grave inventories:

a — feature 4; b — fragment of a vessel from feature 6; c — feature 5; d — feature 7

okazu z obiektu 3, posiadającego ostrą, nie noszącą śladów użycia część pracującą⁴¹. Nie zawierające kości obiekty 5 i 7 są najprawdopodobniej grobami dzieci. Dowodzą tego ich niewielkie rozmiary oraz wyposażenie w postaci małych dzbanuszków. Jak świadczą analogie, mniejsze naczynia towarzyszą w zespołach „sznurowych” pochówkom dziecięcym⁴². Brak szkieletów tłumaczyć można w tym przypadku płytszym wkopaniem grobów oraz słabszą mineralizacją kości, co doprowadzić mogło do ich całkowitego rozłożenia.

Obiekty 6, 10. Uważać je można za prawdopodobnie tylko łączące się z cmentarzyskiem kultury ceramiki sznurowej. W obiekcie 6 znaleziono niewielkie naczynie o cechach technologicznych nawiązujących do ceramiki z obiektu 11. Wypełnisko obiektu 10 wiąże się natomiast, przez swoją charakterystyczną „sypką” strukturę, z ziemią zalegającą wokół szkieletów w zespole grobów niszowych.

Obiekt 11. Jest formą grobu jamowego, pospolitego wśród kultur prahisterycznych, nieobcego również kulturze ceramiki sznurowej⁴³. Znaleziona w nim ceramika różni się techniką wykonania od wyrobów z grobów niszowych. Jest gorzej wypalona, krucha i porowata, co w rezultacie spowodowało jej częściowe zniszczenie.

Ryc. 18. Koniusza, woj. Kraków. Inwentarze grobowe:

a-c — obiekt 11; d — fragment ceramiki z obiektu 3 a; e — obiekt 1; f — kubek z warstwy humusu

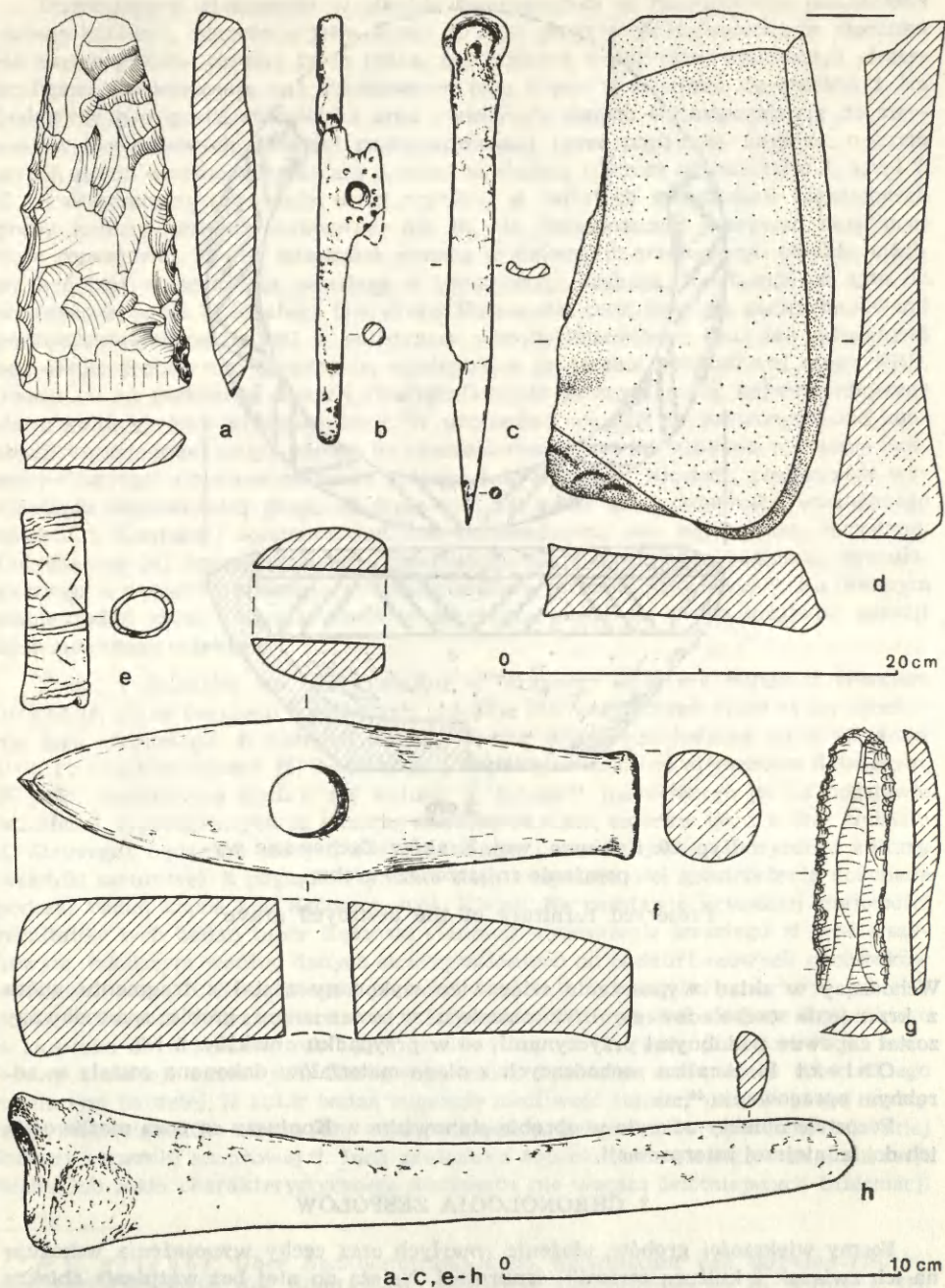
Grave inventories:

a-c — feature 11; d — potsherd from feature 3 a; e — feature 1; f — mug from humus layer

⁴¹ Analiza makroskopowa.

⁴² Machnik, *Studia...*, s. 222, 229, 230, 236.

⁴³ Machnik, *Studia...*, s. 57-59.

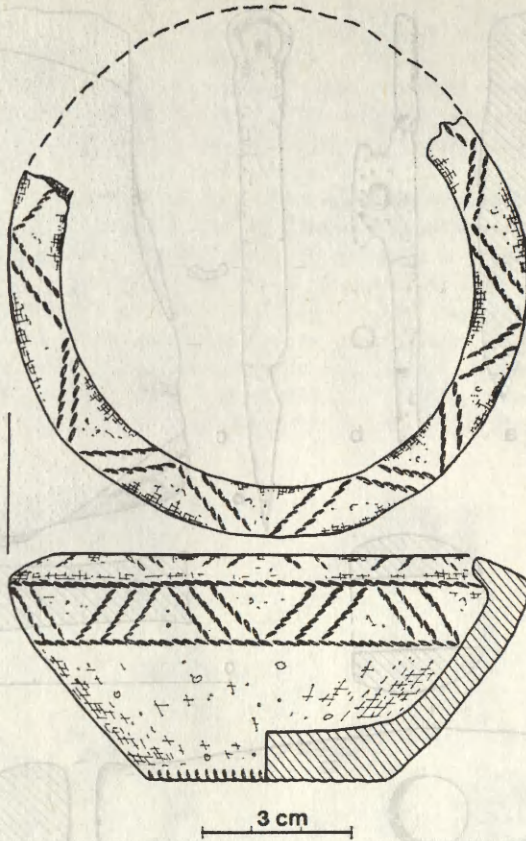

Ryc. 19. Koniusza, woj. Kraków. Inwentarz grobowy;

a-h — obiekt 14

Feature 14, grave inventory

Wg J. Kruka

Ryc. 20. Koniusza, woj. Kraków. Zachowane wyposażenie zniszczonego grobu

Preserved furniture of the destroyed grave

Wchodzący w skład wyposażenia wiórowiec wykonany został z fragmentu wióra z krzemienia czekoladowego. Brak szkieletu w omawianym grobie spowodowany został zapewne podobnymi przyczynami, co w przypadku obiektów 5 i 7.

Obiekt 14. Analiza pochodzących z niego materiałów dokonana została w odrębnym opracowaniu⁴⁴.

Pozostałe obiekty odkryte w obrębie stanowiska w Koniuszy są poza możliwością ich dokładniejszej interpretacji.

3. CHRONOLOGIA ZESPOŁÓW

Formy większości grobów, ułożenie zmarłych oraz cechy wyposażenia wskazują na ich związek z kulturą ceramiki sznurowej. Należą do niej bez wątpienia obiekty 1-5, 7, 11 i 14, natomiast obiekty 6 i 10 wiążą się z nią, jak zostało wspomniane, tylko prawdopodobnie. Różnice rytuału pogrzebowego uchwytne w materialnych jego przejawach oraz dane stratygraficzne sugerują niejednorodność wspomnianego zespołu. Najliczniejszą w nim jest grupa grobów niszowych (ob. 3, 4, 5, 7). Każdy z pozostałych wyróżnia się swoistymi, odmiennymi od innych cechami.

⁴⁴ Zob. przyp. 1.

Dominującym elementem w obrębie cmentarzyska są niewątpliwie pozostałości dużego kurhanu, oznaczone jako obiekt 1. Jego pozycję chronologiczną w stosunku do innych grobów określa tylko jedna, nie budząca wątpliwości obserwacja stratygraficzna. Dokumentuje ona starszeństwo tego kopca w stosunku do obiektu 2. Na podstawie planigrafii stanowiska oraz niektórych danych odnoszących się do zwyczajów pogrzebowych ludności reprezentowanej przez pochówki niszowe, o czym wyżej, można uważać wspomniany kurhan za starszy również od obiektów 3, 4, 5 i 7. Z zamieszczonych uprzednio uwag wynika, iż kolistych konstrukcji otaczających groby kultury ceramiki sznurowej nie da się jednoznacznie przypisać określonej fazie rozwojowej. Pewną natomiast pomocą w datowaniu omawianego obiektu mógłby być fakt wyposażenia zmarłego w krzemienne drapacz. Nawiązuje on tym do wyróżnionej przez U. Fischera tzw. grupy Kalsbrieth, cechującej się podkurhanowymi pochówkami wyposażonymi w pojedyncze wyroby krzemienne bądź też składanymi bez darów grobowych. Obiekty te, występujące na terenie południowej części NRD, uważa on na podstawie danych stratygraficznych za wyznacznik najwcześniejszego etapu kultury ceramiki sznurowej⁴⁵. W przypadku uznania za prawdopodobną koncepcji wspomnianej grupy, można by paralelizować okres jej istnienia w rejonie Saksonii—Turyngii z czasem założenia obiektu 1 w Koniuszy. Niestety, poprawność wyróżnienia wspomnianej grupy (a przez to i jej walor jako datownika omawianego obiektu z Koniuszy) osłabiana jest nie bezzasadnymi, jak się wydaje, zarzutami. Dotyczą one jej homogeniczności, interpretacji jako określonego poziomu chronologicznego, a nawet kwestionują związki z kulturą ceramiki sznurowej⁴⁶. Na obecnym etapie badań rzutuje to oczywiście na określony sposób na próbę ustalenia pozycji dyskusowanego obiektu.

Drugi z obiektów na cmentarzysku w Koniuszy otoczony kolistym rowkiem (obiekt 14) mimo bogatego wyposażenia nie daje również dobrych podstaw do określenia jego chronologii. Z licznych bowiem darów grobowych jedynie topór ślązański typu Ia (wg klasyfikacji K. Smutka) jest w pewnym zakresie elementem datującym. W pełni uzasadnione wydają się wnioski J. Kruka⁴⁷, uważającego go na podstawie przesłanek typologicznych za lokalną, młodszą odmianę toporów typu A (wg podziału K. Struvego), będących jednym z wyznaczników paneuropejskiego horyzontu kultury ceramiki sznurowej. Z poglądem tym nie stoją w sprzeczności spostrzeżenia dokonane podczas badań kopca I w Kolosach, woj. Kielce. Na podstawie aktualnej znajomości rezultatów tych badań topór ślązański stanowił wyposażenie zmarłego w grobie szybowym, młodszym według danych stratygraficznych od podkurhanowych pochówków wiązanych przez A. Kempistego z pierwszą fazą kultury ceramiki sznurowej w Małopolsce⁴⁸. Dane te, prócz stwierdzenia relatywnie młodszego wieku topora ślązańskiego w stosunku do wspomnianych wyżej pochówków, nie określają jednakowoż ich konkretnych relacji czasowych. Następstwo może być więc stosunkowo niewielkiego rzędu, tym bardziej, iż autor badań sugeruje możliwość starszej pozycji grobu szybowego od pochówków niszowych, występujących w grupie krakowsko-sandomierskiej kultury ceramiki sznurowej⁴⁹. Inne znaleziska toporów omawianego rodzaju z racji braku lub mało charakterystycznego kontekstu nie wnoszą istotniejszych informacji

⁴⁵ U. Fischer, *Über Nachbestattungen im Neolithikum von Sachsen-Thüringen*, [w:] *Festschrift des Römisch-Germanischen Zentralmuseums in Mainz*, t. III, Mainz 1952, s. 168; U. Fischer, *Mitteldeutschland und die Schnurkeramik*, J. Halle, t. 41/42: 1958, s. 260.

⁴⁶ M. Buchvaldek, *Starši šňůrová keramika v Čechách*, AR, t. IX, 1957, s. 380-381; K. W. Struve, *Die Einzelgrabkultur in Schleswig-Holstein und ihre kontinentalen Beziehungen*, Neumünster 1955, s. 100-101 oraz informacja A. E. Lantinga.

⁴⁷ Kruk, *Grób kultury ceramiki sznurowej...*, s. 65-66.

⁴⁸ Kempisty, *Badania nad starożytnymi kopcami...*, s. 80-82.

⁴⁹ Kempisty, *Badania nad starożytnymi kopcami...*, s. 84.

w kwestiach uściślenia ich datowania⁵⁰. Fakt istnienia rowka otaczającego jamę grobową nie dostarcza, jak było wspomniane, przesłanek natury chronologicznej. Biorąc natomiast pod uwagę różnice w formie grobów, składzie surowcowym wyrobów krzemiennych oraz brak w obiekcie 14 ceramiki, której obecność jest typowym rysem obrządku pogrzebowego grupy krakowsko-sandomierskiej, nie wydaje się prawdopodobne wiązanie wspomnianego obiektu z zespołem grobów niszowych na stanowisku w Koniuszy, pokrewnych tejże grupie. Na kwestię wzajemnej chronologii względnej może natomiast rzutować fakt obecności w obiekcie 14 wspomnianego topora, który przez swoją stosunkowo wczesną metrykę odnosiłby grób ten do okresu poprzedzającego początki grupy krakowsko-sandomierskiej.

Próby określenia chronologii obiektu 11 dokonać można bazując na znajdującej się w nim ceramice — puchar oraz niewielkie naczynie — zdobionej w górnych partiach motywem poziomej jodełki. Elementem datującym jest w tym wypadku ornament, jako iż zarówno forma obu wyrobów, jak i fragmentaryczne ich zachowanie nie ułatwiają tego zadania. Wzór poziomej jodełki wykonanej techniką nacinięcia nie jest, ogólnie rzecz ujmując, ewenementem w zdobnictwie naczyń kultury ceramiki sznurowej. W zasadzie wiąże się go z wcześniejszym odcinkiem jej rozwoju⁵¹. Na obszarze Małopolski twierdzenie to ugruntowane zostało obserwacjami natury stratygraficznej poczynionymi w trakcie badań w Brzezinkach, gdzie ceramika zdobiona ornamentem jodełkowym wchodziła w obręb zespołów starszych⁵². Fakt ten, w powiązaniu z tendencją ograniczania w miarę upływu czasu zdobionej strefy naczyńia do górnej jego partii, stwierdzoną na podstawie szczegółowych badań północnych kultur „sznurowych”⁵³, byłby wskazówką pomocną w wyznaczeniu dolnej granicy chronologicznej omawianego zespołu. Górną granicę w zasadzie przesądzałyby brak nacinianego ornamentu jodełkowego w zdobnictwie grupy krakowsko-sandomierskiej. Tak więc obiekt 11 należałoby uznać za młodszy od najstarszych znalezisk „sznurowych”, starszy jednak niż wykrytowanie się wspomnianej grupy.

Poza układami stratygraficznymi dysponujemy niewiele danymi odnośnie do datowania obiektu 2. W jego obrębie mamy do czynienia z dwoma różnoczasowymi pochówkami. Starszy — w postaci głębiej leżącego szkieletu, i młodszy — spoczywający w stropie zasypiska. Oba oczywiście młodsze od obiektu 1, rozciątego przez pozostałości zawierającego je grobu. Mimo jednak uchwycenia zasadniczych stadiów sukcesji pomiędzy obiektem 1 a 2 oraz poszczególnymi szkieletami w obrębie tego drugiego nie jest możliwe dokładniejsze określenie rozdzielających je przedziałów czasowych. Forma grobu, ułożenie dolnego szkieletu oraz zestaw darów grobowych również i w tym przypadku nie przemawiają za łączeniem go z zespołem reprezentowanym przez groby niszowe w Koniuszy. O ile tendencja do wyposażania zmarłego w pojedyncze wyroby krzemienne jest cechą „archaizującą”, sugerować można tylko starszą pozycję obiektu 2 niż grupy krakowsko-sandomierskiej.

Stosunkowo najmniej kontrowersji sprawia zaszeregowanie chronologiczne grupy grobów niszowych (ob. 3, 4, 5, 7). Cechy rytuału pogrzebowego wiążą ją z klasyczną fazą (II₂ wg podziału J. Machnika) grupy krakowsko-sandomierskiej, zamykającą rozwój kultury ceramiki sznurowej na terenach zachodniej Małopolski⁵⁴.

4. UWAGI OGÓLNE

W rezultacie prac wykopaliskowych w Koniuszy uzyskano interesujący, jeden z nielicznych systematycznie zbadanych w Małopolsce, zespół źródeł do poznania kultury ceramiki sznurowej. Próba interpretacji badanego cmentarzyska oprzeć się musi

⁵⁰ Machnik, *Studia...*, s. 44.

⁵¹ Machnik, *Studia...*, s. 105, 149.

⁵² Machnik, *Studia...*, s. 100-102.

⁵³ Struve, *Die Einzelgrabkultur...*, s. 41-52, 80.

⁵⁴ Machnik, *Studia...*, s. 177-181.

na stwierdzonej niejednorodności zlokalizowanych tam zespołów grobowych. Zróżnicowanie to może być skutkiem nierównej pozycji chronologicznej poszczególnych obiektów, współistnienia rozmaitych zwyczajów pogrzebowych wśród jednej społeczności, bądź też wynikać z faktu użytkowania wspólnego cmentarza przez parę grup ludzkich. Częściowe choćby oświetlenie tych zagadnień nastęrcza sporo trudności. Dysponujemy bowiem w Koniuszy jednostkowymi tylko układami stratygraficznymi, a stosunkowo niedużą ilość uzyskanych zespołów przy znacznym zróżnicowaniu ich cech również nie czyni łatwiejszym tego zadania. Zakładając, iż wspomniane odmienności są prostym odbiciem różnic czasowych, ustalić można na podstawie analizy zespołów poszczególne stadia rozwoju cmentarzyska. Pozostałością najstarszego etapu byłby obiekt 1, który z racji swego położenia i konstrukcji był dobrze widocznym punktem w terenie i zapoczątkował tradycję miejsca grzebalnego. Łączyć można by go było z początkami kultury ceramiki sznurowej w Małopolsce. W następnym przedziale czasowym, o trudnej do sprecyzowania rozciągłości, należałoby umieścić obiekty 2, 11 i 14. Z formalnego punktu widzenia pozycja ich odpowiadałaby okresowi istnienia tzw. lokalnego horyzontu starszej fazy kultury ceramiki sznurowej, poprzedzającego wykształcenie się grupy krakowsko-sandomierskiej⁵⁵. W obręb tej ostatniej wchodziły groby niszowe 3, 4, 5 i 7, na których kończy się rozwój cmentarzyska. Nie można jednak wykluczyć, iż zróżnicowanie obiektów jest odbiciem nie tylko aspektu czasu. Wątpliwości budzić może zwłaszcza kwestia wspomnianego „lokalnego horyzontu”. Przy aktualnym stanie badań istnieje tendencja włączania w jego obręb zespołów typologicznie nie odpowiadających hipotetycznej najstarszej fazy kultury ceramiki sznurowej i grupie krakowsko-sandomierskiej. Należy zachować tu daleko idącą ostrożność, jest bowiem wysoce prawdopodobne, iż odmienności inwentarzy części zespołów grobowych mogą wyrażać różnice rytuału pogrzebowego. Obecność na danym cmentarzysku zespołów o cechach „starszych” i „młodszych” może być również wynikiem jego jednoczasowego użytkowania przez nosicieli zachowawczych cech kultury materialnej i populacji hołdujących bardziej progresywnym prądom stylistycznym. Uwagi te w całej rozciągłości dotyczą także sytuacji w obrębie cmentarzyska w Koniuszy.

*Pracownia Archeologiczna
Zakładu Archeologii Małopolski IHKM PAN
w Igołomi*

KRZYSZTOF TUNIA

THE CEMETERY OF THE CORDED WARE CULTURE AT KONIUSZA, PROVINCE OF KRAKÓW

Results of excavations conducted on the cemetery of the Corded Ware culture at Koniusza, province of Kraków, are described. The site lies on the western Little Polish loess upland, on a high and waterless rise, on the right bank of the river Szreniawa (left tributary of the Vistula). Denivelation — 105 m, absolute height — 315 m above sea level.

The features localized during the excavations include a large barrow and several niche and pit graves of the Corded Ware culture. Moreover, a number of features

⁵⁵ Zob. J. Kruk, *Przyczynki do badań nad eneolitem lessów Małopolski*, APolski, t. XIX/2: 1974, s. 288-291.

of indeterminate character and chronology have been recorded. In the cemetery, the dominant element was the barrow (feature 1) composed of a quadrangular grave pit surrounded by a groove and a row of several post-holes (fig. 2). The mound, destroyed by erosion, was only 20 cm high. The grave contained a few fragmentary human bones, scattered at random. The dead was furnished with an end-scraper on a blade of chocolate-coloured flint (fig. 18 e). East of the barrow was an irregular strip from where the material for the mound had been taken. Feature 2, which intersected the groove of feature 1, was the trace of a niche grave which did not survive in its original form. Its present shape was due to the hollow grave niche which had not been filled with earth and whose ceiling had finally caved in (fig. 3). On the bottom of the niche lay a contracted skeleton of a man in the *maturus* age group, with head to S, facing NE. Its position showed that originally the dead was lying on the back with his legs drawn upwards (fig. 5). He was furnished with a point and a flake of Jurassic flint and with a cylindrical object of bone or horn (fig. 12 a-c). Fragmentary bone of the head of a swine or boar was found nearby. An unfurnished, strongly contracted skeleton of a man in the *maturus/senilis* age group, with head to N, facing E (fig. 4) was dug into the feature. As shown by the anthropological analysis, this skeleton was similar to those of the Bell Beaker culture.

Features 3, 4, 5 and 7 are a group of niche graves with crypts deliberately filled with earth. Feature 3 contained a contracted male skeleton in the *maturus* age group, with head to S, facing E (figs. 6, 7). The dead, probably covered with ochre, was furnished with a beaker, 41 flakes and blades of chocolate coloured flint, among which 3 specimens were retouched, a bone awl, a dagger of horse's radius, an axe of Świeciechów flint, 16 arrowheads of chocolate-coloured, Świeciechów and Jurassic flint, a stone battle-axe and a bone tube. Near the skeleton was a small concentration of ochre containing a retouched blade of chocolate-coloured flint (figs. 12 d, e; 13 a-i). The niche contained moreover fragments of cow's ribs, ankle bone of goat or sheep and 2 unidentified animal bones. The entrance shaft of this feature intersected pit 3 a which yielded a TRB potsherd (fig. 18 d). Feature 4 contained a contracted female skeleton in the *maturus* age group, with head to N, facing E (figs. 8; 9). The grave goods included 2 amphorae, an axe of Świeciechów flint, and a sandstone with traces of smoothing (figs. 16 a-c; 17 a). Features 5 and 7 which did not contain any bones were probably children's graves. This is suggested by their small size (fig. 10) and by furniture consisting of small jugs (fig. 17 c, d). The absence of skeletons may be explained by the more shallow position of the graves and by lesser mineralization of bones owing to which they had decomposed completely. Feature 11 was a pit grave, also without skeleton. Its absence is probably due to the same reasons as in the graves mentioned above. The grave contained 2 vessels, a retouched blade of chocolate-coloured flint and a small concentration of ochre (fig. 18 a-c). Feature 14 consisted of a grave pit surrounded by a circular groove (fig. 11). It contained a male skeleton, in the *maturus* age group, with head to S, facing E. Its grave goods included a polished slab of sandstone, a battle-axe of serpentine, a bone object, a flint axe, a dagger of horse's radius, an awl of bone of goat or sheep, an ornamented tube of bone and a retouched blade of Jurassic flint (fig. 19 a-h). Other features discovered on this site might be connected with the Corded Ware culture (feature 6 and 10) or are of undetermined chronology.

The differences in the burial rite, detectable in its material manifestations, and the stratigraphical and planigraphical data indicate the heterogeneity of the graves of the Corded Ware culture. This differentiation can be due either to the different chronological position of particular features, or to the co-existence of various burial rites within one community or to the use of the cemetery by several human groups. Even a partly explanation of these questions presents considerable difficulty, since at Koniusza the stratigraphical sequences are only occasional; moreover the relatively

